

Jarosław Rola

**„Północna brama” państwa Mieszka I.
Wyniki ratowniczych badań archeologicznych
przeprowadzonych w 2008 roku w Ujściu nad Notecią**

**“Northern gate” of Mieszko I’s country.
Results of the rescue excavation conducted in 2008
at Ujście by the River Noteć**

Abstract: Rescue excavation in advance of modernization of Rybacka Street was conducted in 2008 at Ujście by the River Noteć. The research resulted in discovering remains of wooden structures and cultural layers dated to the 10th–12th century.

Keywords: Ujście, Noteć valley, rescue excavation, Early Middle Ages

Słowa kluczowe: Ujście, dolina Noteci, archeologiczne badania ratownicze, wczesne średniowiecze

Dla archeologii Nizy Polskiego, a zwłaszcza dla rozważań na temat dawnej sieci drożnej oraz związanej z nią komunikacji i wymiany towarów, kluczowe znaczenie mają tereny położone w dolinie środkowej i dolnej Noteci, która była osią kontaktów pomiędzy wschodem a zachodem. Jednocześnie, jako szeroka rynna terenowa o bagnistym dnie, utrudniała komunikację pomiędzy północą a południem. W jej biegu znajdowały się miejsca z natury drożne – strefy przeprawowe wykorzystywane przez społeczności różnych epok i okresów archeologicznych, od neolitu do współczesności (np. Rola 2009, 259; 2011, 130–132; 2017, 126–127). W miejscach przepraw powstawały kontrolowane przez lokalne społeczności węzły komunikacyjne umożliwiające różnokierunkowy przepływ ludzi, towarów, a (co za tym idzie) także transfer idei. Wśród nich wyróżnia się Ujście, położone na szlaku łączącym Wielkopolskę z Pomorzem Środkowym – główna przeprawa przez dolinę Noteci. Dla Mieszka I była to jedna z bram wiodących do jego księstwa od północy (Wyrwa 2006), którą po 971 roku wzmocnił budową grodu.

Wczesnośredniowieczne grodzisko w Ujściu jest jednym z najbardziej znanych w polskiej archeologii stanowisk nadnoteckich (stan. 5, AZP 39-26/1). Pierwsze badania wykopaliskowe w jego obrębie przeprowadził w 1953 roku Lech Leciejewicz (1961) (ryc. 1). W wykopie zlokalizowanym przy ul. Rybackiej

(obecnie Browarska) zarejestrował warstwy kulturowe i elementy drewniane o chronologii sięgającej VII–VIII wieku podgrodzia lub podwala. Kolejne prace wykopaliskowe prowadzone były w ramach tzw. badań milenijnych w latach 1961–1963 pod kierunkiem Elizy Naumowiczówny (1963) na majdanie grodziska, a najstarsze odkryte nawarstwienia – w tym także relikty drewnianej zabudowy – pochodziły z 2. połowy X wieku (Jasnosz 1964, 211).

Dopiero w 2008 roku w Ujściu przeprowadzono następne prace archeologiczne o charakterze ratowniczym, wymuszone szeroko zakrojonymi robotami ziemnymi, podjętymi bez wiedzy i zgody WUOZ w Poznaniu, a realizowanymi na zlecenie Urzędu Miasta i Gminy w Ujściu (szerzej na ten temat por. Rola 2017; Kowalska 2017). Ratownicze badania archeologiczne prowadzono etapami (por. Rola 2017). Stan przed ich podjęciem udokumentowano fotograficznie (ryc. 2 i 3).

KATALOG ZNALEZISK

Wykop 165–171

Stratygrafia: warstwa intensywnie ciemnoszarej mierzwy poprzecinanej licznymi wkopami współczesnymi.

Źródła ruchome: 405 fragm. ceramiki o chronologii od wczesnego średniowiecza do nowożytności, 211 kości oraz fragm. kafli, cegieł, szkła i porcelany, przedmioty metalowe: hak żelazny (1/08)¹, haczyk żelazny (2/08), gwóźdź żelazny (3/08), 3 fragm. gwoździ żelaznych (4, 5 i 22 /08²), 2 nieokreślone przedmioty metalowe (18 i 63 /08), fragm. rury żeliwnej (?) (58/08), nóż żelazny (19/08), 2 okucia (21/08), nieokreślony przedmiot mosiężny (25/08), nieokreślony przedmiot żelazny (26/08), nieokreślony przedmiot brązowy (59/08), szalka wagi (60/08), fragm. noża żelaznego z okładzinami (61/08), guzik metalowy (metal nieżelazny) (64/08).

Interpretacja: warstwa związana zapewne z późnośredniowiecznymi lub wczesnonowożytnymi etapami rozwoju Ujścia. Przemieszany chronologicznie materiał zabytkowy wskazuje na liczne i rozległe procesy podepozycyjne związane z naturalnym ukształtowaniem terenu i różnymi inwestycjami budowlanymi.

Wykop 160–165

Stratygrafia: warstwa intensywnie ciemnoszarej mierzwy z licznymi wkopami po wcześniej realizowanych inwestycjach.

¹ Numer inwentarza zabytków wydzielonych.

² W niniejszym katalogu wskazywane są znaleziska o złożonych oznaczeniach numerycznych – z ukośnikiem. Spacja będzie – niestandardowo – stosowana tylko z lewej strony ukośnika, gdy obiekty o różnych numerach poprzedzających ukośnik mają taką samą część oznaczenia po ukośniku. Przykładowo: „4, 5 i 22 /08” należy rozumieć jako trzy znaleziska oznaczane jako 4/08, 5/08 i 22/08 (przypis Redakcji).

Źródła ruchome: 69 fragm. ceramiki, od wczesnośredniowiecznej po nowożytną, 42 kości, fajka, fragm. cegieł, przedmioty metalowe: ołowiana kulka do pistoletu (?) (12/08), 2 fragm. gwoździ żelaznych (13 i 15/08), fragm. sztabki (14/08), 2 nieokreślone przedmioty żelazne (16 i 17/08).

Interpretacja: poziom późnośredniowieczny lub wczesnonowożytny. Wymieszany chronologicznie materiał, który pozyskano podczas prac, wskazuje na znaczące procesy podepozycyjne. Można się też domyślać niżej położonych warstw związanych z osadnictwem wczesnośredniowiecznym.

Wykop 155–160

Stratygrafia: warstwa intensywnie ciemnoszarej mierzwy zachowana na ok. 50% powierzchni, pozostała część została zniszczona przez wkopy współczesnych inwestycji.

Źródła ruchome: 124 fragm. ceramiki, 64 kości, fragm. szkła i skór, przedmioty metalowe: nieokreślone przedmioty żelazne (7, 42–45 i 56/08); fragm. sztabek żelaznych (7 i 57/08); fragm. gwoźdźcia żelaznego (?) (8/08); nóż żelazny (10/08); ćwiek (?) żelazny (38/08); fragm. noża żelaznego (39/08); fragm. gwoźdźcia metalowego (40/08); szydła żelazne (41 i 47/08); nieokreślony przedmiot z brązu (46/08); cyrkiel żelazny (55/08); moneta miedziana, grosz Wielkiego Księstwa Poznańskiego z 1816 r. z mennicy we Wrocławiu (66/08); sprzączka z brązu (67/08); nieokreślony przedmiot z ołowiu (?) (108/08); 2 gwoździe ciesielskie (9/08).

Interpretacja: Osiągnięty poziom spągu wykopu, podobnie jak poprzednie, sięgał zapewne warstw późnośredniowiecznych lub z początków nowożytności. Dokładniejsza ocena jego chronologii nie jest obecnie możliwa.

Wykop 150–155

Stratygrafia: po doczyszczeniu spągu ujawniono ślady wkopów współczesnych zajmujących ok. połowy powierzchni wykopu. Pozostałą niezniszczoną warstwę w większości stanowiła szarobrunatna mierzwa, jedynie w (uszkodzonym przez wkop) narożniku południowo-wschodnim zaobserwować można przewarstwienia szarej i jasnoszarobrunatnej mierzwy z niewielką domieszką drobnego, rozłusowanego gruzu ceglanego. Z uwagi na wcześniej wspomniane uszkodzenia ich granice były jednak trudne do ścisłego zdefiniowania.

Źródła ruchome: 127 fragm. ceramiki niejednorodnej chronologicznie (z przewagą wczesnośredniowiecznych); 201 kości zwierzęcych; fragm. kafla; wyrób krzemienisty (6 i 7/08/M)³; przedmioty żelazne o chronologii sięgającej od wczesnego średniowiecza (?) do nowożytności: fragm. pręta żelaznego (11/08); fragm. gwoździ żelaznych (32 i 33/08); żelazna śruba z nakrętką (34/08); guzik żelazny (?) (35/08); szydło żelazne (36/08); fragm. głowni noża żelaznego (37/08). Odsłonięto również liczne drobne fragm. przedmiotów drewnianych, które w większości spoczywały na złożu wtórnym.

Interpretacja: Na zdecydowanej większości powierzchni wykopu osiągnięty poziom wiązać już można z wczesnym średniowieczem, niemniej jednak – w związku ze zniszczeniami spowodowanymi realizacją inwestycji – liczyć się tu trzeba z pewną domieszką materiałów o młodszej chronologii.

³ Numery inwentarza zabytków masowych.

Wykop 145–150

Stratygrafia: doczyszczono dno wykopu znajdowało się na poziomie spągu warstwy szarobrunatnej mierzwy (?) (osadu biogenicznego?) i stropu warstwy brunatnej mierzwy. Nieco mniej niż połowa wykopu była zniszczona współczesnymi wkopami. Na obszarach nieprzekopanych odsłonięto fragm. dość słabo zachowanego, przesuszonego już drewna leżącego in situ. Sposób obróbki ciesielskiej oraz zachowany układ wskazuje, że mogły stanowić pozostałość rumowiska lub podłogi budynku, którego ściany zorientowane były zgodnie z kierunkami świata N-S i E-W. Z niemal wszystkich fragm. drewna pobrano próby dendrologiczne⁴ (8–25 i 35/08/P) – poza dwoma nieoznaczonymi była to sosna.

Zróżdła ruchome: 414 fragm. cera miki (w większości wczesnośredniowieczne); 339 kości zwierzęcych; 1 krzemień (8 i 9/08/M); gwóźdź żelazny; dwa narzędzia z poroża, pływak z kory sosnowej, nieokreślony przedmiot żelazny (48–54, 150 i 154/08).

Interpretacja: Po usunięciu podczas odczyszczania pozostałości po pracach związanych z realizacją inwestycji osiągnięto poziom związany chronologicznie z wczesnym średniowieczem.

Na drugim etapie prowadzenia badań wzdłuż granic S wykopu wyznaczono sondaż I, który początkowo zawierał się pomiędzy 146. a 153. metrem inwestycji korytowania; następnie jednak ograniczono go do metrów 146–149, co oznacza, że w całości zawierał się w granicach omawianego wykopu.

Wykop 140–145

Stratygrafia: oczyszczony poziom spągu wykopu zlokalizowany był w obrębie warstwy szarobrunatnej mierzwy. Na tej powierzchni odsłonięty został poziom reliktów trzech konstrukcji drewnianych. Jakkolwiek zostały one w poważnym stopniu uszkodzone przez współczesne wkopy, to ich zarysy wydają się być dość wyraźne. Na przeważającej części wykopu znajduje się przyziemie – podłoga (?) prostokątnego budynku zrębowego (obiekt 1). Ponadto przy ścianie S wykopu ujawniono zapewne narożnik drugiego budynku (obiekt 2), natomiast przy granicy E kolejny (obiekt 3), w większości zawierający się w granicach wykopu 135–140.

Obiekt 1: zarejestrowany na poziomie odczyszczania spągu korytowania w ul. Rybackiej, w granicach wykopu 140–145 (ryc. 4 i 5). Pomimo poważnych uszkodzeń spowodowanych przez inwestycje liniowe zidentyfikowany jako w zarysach dość czytelne przyziemie (podłoga) budynku, zapewne o konstrukcji zrębowej, zorientowanego zgodnie z kierunkami świata (jedynie przebieg ściany od strony N jest wątpliwy, ponieważ w tej części budynek sięga granic terenu objętego eksploracją). Dłuższe ściany wzdłuż osi N-S, o dł. co najmniej 5,3 m. Na osi E-W budynek mierzył ok. 3,5 m. Podłoga ułożona była pierwotnie ze ściśle ze sobą ułożonych kłód, rzadziej desek, leżących wzdłuż osi E-W. Nieliczne fragmenty drewna ułożone były pod kątem prostym. W świetle analizy dendrologicznej niemal w całości podłogę ułożono z drewna sosnowego, zarejestrowano ponadto pojedyncze fragm. zidentyfikowane jako drewno dębowe, olsza i modrzew. Uzyskano trzy oznaczenia dendrochronologiczne: 1007, po 1018 oraz po 1020. Wskazują one na wtórne wykorzystywanie drewna pochodzącego ze starszych konstrukcji i określają powstanie omawianego budynku na okres po 1020.

⁴ Numer inwentarza prób botanicznych.

Od W sąsiadował z obiektem 3, a od S z obiektem 2. Oddzielał je od siebie niezabudowany pas o szer. ok. 0,5 m.

Obiekt 2: podobnie jak obiekt 1 został zarejestrowany na poziomie odczyszczania spągu korytowania w ul. Rybackiej, w granicach wykopu 140–145 (ryc. 6), przy jego granicy S. Odsłonięty jako niewielki fragm. przypuszczalnego narożnika NW budynku, zapewne o konstrukcji zrębowej i jak można się domyślać, zorientowanego zgodnie z kierunkami świata. Jego ściana N leżała równolegle do ściany S obiektu 1, w odległości niewiele większej niż 0,5 m. Odsłonięte fragm. dwóch kłód pochodziły z drewna sosnowego, ściętego po 1051 oraz w 1059 r. Może to wskazywać na powstanie omawianego budynku krótko po 1060 r.

Źródła ruchome: 101 fragm. ceramiki; 116 kości (11/08/M), próby dendrologiczne (36–106/08/P); fragm. grubej blachy żelaznej (74/08); nieokreślone przedmioty metalowe (76 i 81 /08); fragm. gwoździ żelaznych (77, 82 i 83/08); gwoździ żelazny (79/08); sprzączka z brązu (134/08).

Wykop 135–140

Stratygrafia: oczyszczony poziom spągu wykopu zlokalizowany był w obrębie warstwy szarobrunatnej, brunatnej i jasnobrunatnej mierzwy. Blisko połowa powierzchni została zniszczona przez wkopy współczesne. Na pozostałej powierzchni odsłonięte zostały relikty trzech konstrukcji drewnianych – fragm. podłóg, ścian oraz ich rumowiska. Są to obiekty: nr 3 – w niewielkiej części położony w granicach wykopu 140–145, a także nr 4 – fragm. w części SW wykopu, większość odsłonięta w granicach wykopu 130–135, oraz nr 5 – niewielki fragm. w części NW wykopu, a reszta w części NE wykopu 130–135.

Obiekt 3: zarejestrowany na poziomie odczyszczania spągu korytowania w ul. Rybackiej, w granicach wykopu 135–140 (ryc. 7). W poważnym stopniu uszkodzony przez inwestycje liniowe. Zidentyfikowany jako relikty budynku, zapewne o konstrukcji zrębowej, zorientowanego zgodnie z kierunkami świata. Jego granice od stron S i E są dość jasne, mniej czytelne od strony N (sąsiedztwo granic terenu objętego eksploracją), a niemal całkowicie nieczytelne od strony W i sąsiadującego tu obiektu 5. Wymiary budynku szacować można na ok. 4,8 m na osi N-S oraz 3,9 m na osi E-W. W trakcie eksploracji odsłonięto fragm. przyziemnych części ścian oraz podłogi. Tę ostatnią ułożono pierwotnie zapewne zarówno z kłód, jak i dranic, przeważnie wzdłuż osi E-W. Wśród poddanych analizie dendrologicznej prób pobranych z fragm. budynku dominowało drewno sosnowe, odnotowano również dęby (dwie dranie z podłogi budynku), drewno olchowe, wierzbę i jesion. Analiza dendrochronologiczna wskazuje na użycie drewna ściętego po: 1003, 1009, 1014, 1018, 1019 (dwie próby), 1031, 1034 oraz 1062. Zapewne jest to wskazówka wtórnego wykorzystywania drewna pochodzącego ze starszych konstrukcji, a być może także ślad wykonywanych później remontów. W świetle tych datowań określenie okresu budowy omawianego obiektu jest trudne, być może powstał ok. 1020 r., podobnie jak sąsiedni obiekt 1, a ostatni odnotowany remont nastąpił w lub po 1062 r. Obiekt 3 od E sąsiadował z obiektem 1, od S z obiektem 4, od W z obiektem 5. Oddzielał je od siebie niezabudowany pas o szerokości ok. 0,5–0,6 m.

Źródła ruchome: 79 fragm. ceramiki, 76 kości zwierzęcych (12 i 29–31 /08/M), próby dendrologiczne (125–205/08/P); łuski ryb (107, 112, 117 i 119 /08/M); nasiona roślin (206/08/M); ścinki skór (88–105, 111, 112 i 127/08), dwa skupiska ceramiki wczesnośredniowiecznej (151 i 152/08); szydło kościane (96/08); fragm. naczynia drewnianego (91/08).

Wykop 130–135

Stratygrafia: oczyszczony poziom spągu wykopu zlokalizowany był w obrębie warstwy brunatnej i jasnobrunatnej mierzw. Ok. 1/3 powierzchni zostało zniszczonej przez wkopy współczesne. Na pozostałej części odsłonięte zostały relikty czterech konstrukcji drewnianych – zapewne ścian oraz ich rumowiska. Są to obiekty: nr 4 – fragm. także w części SW wykopu 135–140, nr 5 – w tym niewielki fragm. w części NW wykopu 135–140, nr 6 – fragm. w narożniku NW wykopu oraz niewielka kontynuacja w narożniku NE wykopu 125–130 oraz niewielki fragm. obiektu 7 (przeważająca część występuje w wykopie 125–130).

Na drugim etapie prowadzenia badań archeologicznych wzdłuż granic S wykopu wyznaczono sondaż II, który znajdował się pomiędzy metrami 130. a 134, czyli w całości zawierał się w granicach omawianego wykopu.

Obiekt 4: zarejestrowany na poziomie odczyszczania spągu korytowania w ul. Rybackiej, w granicach południowych części wykopów 130–135 oraz 135–140 (ryc. 8). Zidentyfikowany jako relikty rumowiska narożnika NW i przylegającej do niego części budynku, zapewne o konstrukcji zrębowej, zorientowanego zgodnie z kierunkami świata. Jego ściana od strony N została odsłonięta na odcinku ok. 6,2 m, natomiast od strony W na odcinku ok. 2,2 m od wspomnianego narożnika. Dla drewna zarejestrowanego na tym poziomie (elementy konstrukcyjne ścian) uzyskano oznaczenia dendrochronologiczne: po 929, po 977, 1040, po 1042 oraz po 1044 r. Fragm. omawianego obiektu znalazł się w granicach sondażu II. W trakcie jego eksploracji zarejestrowano dwa poziomy podłogi, wskazujące na budowę, a następnie remont omawianego budynku. Starszy poziom tworzyły dranice dębowe i sosnowe, których chronologię wyznacza przedział 1021–1026 (w jednym przypadku: po 1012 r.). Młodszy poziom podłogi zalegał ok. 20–30 cm wyżej i zbudowany był z sosnowych kłód i dranic. W świetle analiz dendrochronologicznych pochodziły z drzew ściętych w 1004 (?), dwóch z 1022, z 1023, ale także po 1037 i 1038 r. Ponadto z warstwy zalegającej pomiędzy obydwoma poziomami podłogi uzyskano oznaczenia: po 1021, dwa 1022, oraz 1057 r. Jak się wydaje, ta ostatnia data jednoznacznie wskazuje na przybliżone ułożenie młodszego poziomu podłogi, natomiast próby z końca 4. i początku 5. dekady XI wieku mogą być pozostałością pośredniego remontu. W świetle uzyskanych oznaczeń dendrochronologicznych wydaje się, że omawiany budynek powstał w 1026 (lub wkrótce później), przechodził poważny remont po 1044, a drugi poziom podłogi ułożono w lub po 1057 r. Zarówno w trakcie budowy, jak i późniejszych remontów sięgano po drewno pochodzące ze starszych konstrukcji – w tym także o kilkadziesiąt czy nawet sto lat. Do budowy obiektu wykorzystano przede wszystkim drewno sosnowe i sporadycznie dębowe. Odnotowano również pojedyncze fragm. grabu i modrzewia. Obiekt 4 od N sąsiadował z obiektami 3 i 5, a od W z obiektem 7. Oddzielał je od siebie niezabudowany pas o szerokości sięgającej maksymalnie do ok. 1 m.

Obiekt 5: zarejestrowany na poziomie odczyszczania spągu korytowania w ul. Rybackiej, w części N-E wykopu 130–135 oraz w przylegającym fragm. wykopu 135–140 (ryc. 9). Został zarejestrowany w postaci pozostałości części ścian, fragm. podłogi i spoczywającego na niej rumowiska. W rezultacie prowadzonych inwestycji liniowych został w pewnej części zniszczony – m.in. spotkało to narożnik SE budynku i jego sąsiedztwo. Ponadto nie określono zasięgu N obiektu, ponieważ znajduje się on poza

obszarem eksplorowanym w ramach badań. Budynek miał ściany zorientowane zgodnie z osiami N-S oraz E-W oraz wymiary: nie mniej niż 3,2 m (na osi N-S) oraz ok. 2,8 m (E-W). Zgodnie z oznaczeniami dendrologicznymi podstawowym budulcem było drewno sosnowe, odnotowano jednak również dość liczny udział brzozy, a w mniejszym stopniu także dębu i olszy. Zidentyfikowano także elementy wykonane z jesionu, grabu, wierzby i topoli. Wyniki analizy dendrochronologicznej dla opisywanego obiektu to: po 1010, 1020, 1023, po 1023, 1025, po 1025, 1030, 1041, po 1043, po 1050 oraz po 1078 r. W ich świetle można przyjąć, że omawiany budynek powstał ok. 1025, a późniejsze daty wskazują na dokonywane remonty. Najmłodsza data – 1078 – wyznacza schyłkowy okres funkcjonowania. Obiekt 5 od S sąsiadował z obiektem 4, od W z obiektem 6, a od E z obiektem 3. Oddzielał je od siebie niezabudowany pas o szerokości sięgającej ok. 0,3–1,0 m.

Obiekt 6: zarejestrowany na poziomie odczyszczania spagu korytowania w ul. Rybackiej, w części NW wykopu 130–135 oraz w sąsiadującym niewielkim fragm. wykopu 125–130 (ryc. 10). Został zarejestrowany jedynie w postaci pozostałości części ścian przylegających do narożnika SE budynku. Ponadto przez fragm. ten przebiega wkop inwestycji liniowej. Pozostała część znajduje się poza obszarem eksplorowanym w ramach badań. Budynek miał ściany zorientowane zgodnie z osiami N-S oraz E-W, ale określenie dokładnych wymiarów nie jest możliwe. Ściana S została uchwycona na odcinku ok. 3,8 m, a ściana E – 2,1 m. Dla omawianego obiektu uzyskano jedynie cztery oznaczenia dendrologiczne: trzy próby wskazują na sosnę, a jedna na modrzew. Chronologia budynku nie została dokładnie określona, na podstawie datowania sąsiednich budynków można przyjąć, że powstał on także w 3. dekadzie XI wieku i funkcjonował przez kilkadziesiąt lat. Obiekt 6 od S sąsiadował z obiektem 7, a od E z obiektem 5. Oddzielał je niezabudowany pas o szerokości sięgającej ok. 0,3–1,0 m.

Źródła ruchome: 78 fragm. ceramiki (115/08/M), 126 kości, 1 ość (13 i 15/08/M), próby dendrologiczne (207–237/08/P), fragm. skóry, skupiska ceramiki, fragm. czaszki bydłowej, pławik z kory sosnowej (113–117, 119 i 153/08).

Wykop 130–125

Stratygrafia: Oczyszczony poziom spagu wykopu zlokalizowany był w obrębie warstwy ciemnoszarej i brunatnej mierzwy. Ok. połowa powierzchni została zniszczona przez wkopy współczesne. Na nienaruszonych fragmentach odsłonięto pozostałości trzech konstrukcji drewnianych – ścian oraz podłogi. Jest to niewielki fragm. obiektu 6.

Obiekt 7: zarejestrowany na poziomie odczyszczania spagu korytowania w ul. Rybackiej, w części E wykopu 130–125 oraz w sąsiadującym niewielkim fragm. wykopu 135–130 (ryc. 11). Na podstawie nielicznych zachowanych elementów drewnianych zidentyfikowano jego narożniki NE i NW, w całości ścianę N oraz fragm. ścian E i W. Część S budynku znajduje się na terenie nie objętym eksploracją. Przez jego odsłonięty fragm. przebiega wykop inwestycji liniowej. Omawiany budynek – podobnie jak wszystkie poprzednie – miał ściany zorientowane zgodnie z osiami N-S oraz E-W. Ponieważ nie odsłonięto ściany S, określenie dokładnych wymiarów nie jest możliwe. Niemniej wiadomo, że na osi E-W budynek mierzył ok. 3,3 m, natomiast na osi N-S nie mniej niż nieco ponad 4 m. Poza jednym fragm. wiązu wszystkie pozostałe oznaczenia wskazują, że do budowy użyto drewna sosnowego. Podobnie jak w przypadku obiektu 6

chronologia budynku nie została dokładnie wyznaczona. Jedynie na podstawie datowania sąsiednich budynków można przyjąć, że także powstał w 3. dekadzie XI wieku i funkcjonował przez kilkadziesiąt lat. Obiekt 7 od N sąsiadował z obiektem 6, od E z obiektem 4, a od W z obiektem 8. Oddzielał je od siebie niezabudowany pas o szerokości sięgającej ok. 0,3–1,0 m.

Źródła ruchome: 153 fragm. ceramiki, 379 kości zwierzęcych, 4 fragm. poroża, 1 krzemień (14, 16–18/08/M), próby dendrologiczne (238–240, 242, 245, 248, 250, 258, 261–263, 304–314, 316–323, 351, 352, 356, 357, 366 i 370 /08/P), fragm. osetki (122/08), oprawka z poroża (121/08), szydło kościane (123/08), fragm. skór oraz skupiska ceramiki (125, 126 i 129–132/08).

Wykop 125–120

Stratygrafia: poziom spągu wykopu zlokalizowany był w obrębie warstwy ciemnoszarej mierzwy. Ok. połowa powierzchni została zniszczona przez wkopy współczesne. Na nienaruszonych fragm. odsłonięto pozostałości dwóch konstrukcji drewnianych – ścian oraz podłogi obiektu 8 oraz niewielkiego skrawka obiektu 9 (pozostała część w granicach wykopu 115–120).

Obiekt 8: zarejestrowany na poziomie odczyszczania spągu korytowania w ul. Rybackiej, w części W wykopu 130–125 oraz na większości powierzchni wykopu 125–120 (ryc. 12). Odsłonięto narożniki NE oraz SW, natomiast narożniki NW i SE znajdują się poza granicami eksploracji. Relikty omawianego budynku zostały przecięte przez dwa wykopy inwestycji liniowych, co spowodowało dość duże zniszczenia. Zostały one jeszcze pogłębione przez kilkumiesięczną ekspozycję na działanie warunków atmosferycznych. W rezultacie duża część jego drewnianych elementów była już w złym stanie. Mimo to udało się zidentyfikować pozostałości fragm. ścian oraz podłogi budynku – pozostałości tworzących ją dranic ułożone były na osi N-S. Jak wszystkie poprzednie obiekty miał ściany zorientowane zgodnie z osiami N-S oraz E-W. Na osi E-W mierzył ok. 5,1 m, a na osi N-S ok. 6 m. Wyniki analizy dendrologicznej jednoznacznie wskazują, że podstawowym budulcem było drewno sosnowe, ponadto zidentyfikowano dąb, olszę i modrzew. Chronologię obiektu wskazuje jedno zaledwie oznaczenie dendrochronologiczne: po 1028, co nie odbiega od datowania pozostałych budynków odkrytych na spągu korytowania ul. Rybackiej w Ujściu. Drugie oznaczenie – po 947 – jest kolejnym dowodem reutilizacji drewna na badanym stanowisku. Obiekt 8 od E sąsiadował z obiektem 7, a od W z obiektem 9. Oddzielał je od siebie niezabudowany pas o szerokości sięgającej ok. 0,3–1,5 m. Relacji z ewentualnymi obiektami od stron N i S nie określono.

Źródła ruchome: 107 fragm. ceramiki, 145 kości zwierzęcych, 1 krzemień (19 i 20/08/M), próby dendrologiczne (257, 334, 335, 337, 338, 340–350, 354, 355, 358–365, 367–369, 371, 372 i 375 /08/P), sprzączka z mosiądzu (106/08), hetka kościana (139/08).

Wykop 120–115

Stratygrafia: poziom spągu wykopu zlokalizowany był w obrębie warstwy brunatnej mierzwy. Ok. połowa powierzchni została zniszczona przez wkopy współczesne. Na nienaruszonych fragm. w części N odsłonięto pozostałości konstrukcji drewnianej – szczątki podłogi obiektu 9.

Obiekt 9: zarejestrowany w części N wykopu 115–120 oraz na sąsiadującym niewielkim fragm. wykopu 120–125 jedynie w postaci pozostałości domniemanej podłogi części S budynku (ryc. 13). Przez ten fragm. przebiegały wkopy dwóch inwestycji liniowych. Pozostała część N obiektu znajduje się poza obszarem eksploracji. Kierując się układem odsłoniętych dranic podłogi można przyjąć, że budynek miał ściany zorientowane zgodnie z osiami N-S oraz E-W. Stan rozpoznania nie pozwala na określenie dokładnych wymiarów: na osi N-S maks. 3 m dł., natomiast na osi E-W nieco ponad 3 m. Podstawowym budulcem było drewno sosnowe, odnotowano również dębinę oraz olchę. Mimo nie najlepszego stanu zachowania drewna uzyskano szereg oznaczeń dendrochronologicznych: po 964, po 975, po 992, 995, po 997, dwa 998, po 999, po 1001, po 1016, 1026, dwa po 1053, 1061 oraz po 1072 r. Jeśli przyjąć, że podobnie jak inne budynki z wykopu korytowania ul. Rybackiej w Ujściu obiekt 9 powstał w 3. dekadzie XI wieku, to należy podkreślić, że bardzo chętnie korzystano z fragm. konstrukcji pochodzących z końca X wieku. Oznaczenia wskazujące na 2. połowę XI wieku mogą być świadectwem dokonywanych wówczas remontów, z których ostatni miał miejsce po 1072. Obiekt 9 od wschodu sąsiadował z obiektem 8. Oddzielał je od siebie niezabudowany pas szerokości nieco ponad 1 m. Od strony W sąsiadował z obiektem 10.

Źródła ruchome: 133 fragm. ceramiki, 232 kości zwierzęce, 1 przedmiot metalowy (21/08/M), krążek ołowiany (136/08), próby dendrologiczne (251, 252, 315, 324–330, 333, 336, 339a, 353, 373, 374 i 376–398/08/P).

Wykop 115–110

Stratygrafia: poziom spągu wykopu zlokalizowany był w obrębie warstwy ciemnoszaro-brunatnej mierzwy. Nieco ponad połowa powierzchni została zniszczona przez wkopy współczesne. Na nienaruszonych fragm. w północnej części wykopu odsłonięto dość słabo rysującą się koncentrację elementów drewnianych wskazujących na obecność pozostałości konstrukcji budynku – obiektu 10. Jego większa część znajduje się w granicach wykopu 110–105, a w niewielkim fragmencie także wykopu 105–100.

Źródła ruchome: 181 fragm. ceramiki, 197 kości zwierzęcych (22 i 23/08/M), próby dendrologiczne (339b i 399–417/08/P), fragm. skóry oraz fragm. niezidentyfikowanego przedmiotu metalowego (141 i 146/08).

Wykop 110–105

Stratygrafia: poziom spągu wykopu zlokalizowany był w obrębie warstwy ciemnoszaro-brunatnej mierzwy. Nieco ponad połowa powierzchni została zniszczona przez wkopy współczesne. Na nienaruszonych fragm. w części N wykopu odsłonięto kontynuację pozostałości konstrukcji budynku – obiektu 10. Jego pozostałe fragm. znajdują się w granicach wykopu 115–110 oraz 105–100.

Źródła ruchome: 47 fragm. ceramiki, 16 kości zwierzęcych, 1 fragm. szkło (24 i 28/08/M), próby dendrologiczne (418–442/08/P), 10 pławików z kory brzoźowej (143/08), przedmiot żelazny (107/08), 4 noże żelazne (147/08, 147/1/08 i 147/2/08).

Na drugim etapie prowadzenia badań archeologicznych wzdłuż granic S wykopu wyznaczono sondaż III (między 106. a 109. metrem).

Obiekt 10: w spągu korytowania ul. Rybackiej, w części N wykopów 105–100, 110–105 oraz 115–110 (ryc. 14). Został zarejestrowany jedynie w postaci mało charakterystycznego

rumowiska drewnianego – narożnik SW oraz fragm. kłody wyznaczającej zapewne ścianę E. Układ elementów drewnianych pozwalał się domyślać, że poniżej mogą się znajdować lepiej zachowane jego poziomy. Ocenę utrudniał duży stopień zniszczeń spowodowanych współczesnymi wkopami, a fragm. N znajdował się poza granicami eksploracji. Budynek miał ściany na N-S oraz E-W. Stan zachowania nie pozwala na określenie dokładnych wymiarów: na osi N-S maks. nieco ponad 5 m dł., na osi E-W ok. 7 m. Podstawowym budulcem było drewno sosnowe, któremu towarzyszyły także elementy dębowe, olsza, brzoza i modrzew. Uzyskano jedno tylko oznaczenie dendrochronologiczne (dla fragm. kłody budującej narożnik SW): po 993. Budynek zapewne powstał w podobnym czasie jak wcześniej opisane obiekty, czyli w 3. dekadzie XI wieku z wtórnym wykorzystywaniem starszego drewna. Trudno jest określać jego relacje z sąsiednimi budynkami.

Wykop 105–100

Poziom spąg w obrębie warstwy ciemnoszarej silnie spiaszczonej mierzwy. Nieco ponad połowa powierzchni została zniszczona przez wkopy współczesne. Na nienaruszonych fragm. w połowie N odsłonięto kontynuację konstrukcji budynku (narożnika SW) – obiektu 10. Pozostałe fragm. znajdują się w granicach wykopu 115–110 i 110–105. **Źródła ruchome:** 29 fragm. ceramiki, 39 kości zwierzęcych (25 i 26 /08/M), próby dendrologiczne (443–450/08/P), 27 nieokreślonych przedmiotów metalowych (28–31, 68, 70, 71, 86 i 140/08, 140/7–20/08, 140/8/08, 140/9/08, 140/10/08 i 148/7/08), moneta srebrna, pruska Fryderyka Wilhelma III (1797–1840), nominał: 1/2 Silber Groschen, mennica: Berlin, emisja: 1840 r., młotek (86/08), 2 gwoździe (140/1/08 i 140/2/08), fragm. gwoździa (140/3/08), fragm. okucia z jasnego metalu (140/5/08), sprzączka żelazna (140/6/08), ołowiany krążek (142/08), grupa przedmiotów metalowych (148/08), okucie łopaty (148/1/08), 4 noże żelazne (148/2–4/08 i 148/12/08), 2 bryłki ołowiu (148/5/08 i 148/16/08), obrączka brązowa (148/7/08), przekłuwacz żelazny (148/8/08), aplikacja cynowa (148/10/08), klucz żelazny (148/11/08), kostka ołowiu (148/13/08), 2 gwoździe ciesielskie (?) (148/14/08 i 148/21/08), blaszka ołowiana (148/17/08), bryłka metalu (148/18/08), skobel żelazny (148/19/08), fragm. okucia brązowego (148/20/08), plomba ołowiana (148/22/08), fragm. poroża jelenia ze śladami obróbki (48/08), łyżwa kościana (190/08), osetka kamienna (137/08).

Po oczyszczeniu uzgodnionego ze służbami konserwatorskimi spągu korytowania w obrębie ul. Rybackiej przy profilu S wykopu założono trzy niewielkie wykopy sondażowe. W ich obrębie eksplorację prowadzono warstwami mechanicznymi o miąższości 10, a następnie 20 cm. Spąg każdej z nich był dokumentowany fotograficznie i rysunkowo. Na koniec w podobny sposób udokumentowano także ich profil S. Zarejestrowany materiał wydzielony był namierzany w obrębie poszczególnych warstw dwuwymiarowo, materiał masowy natomiast zbierany był ogólnie w obrębie poszczególnych warstw mechanicznych. Ponadto dokładnie lokalizowana była każda próba dendrologiczna pobrana z elementu konstrukcyjnego; część prób zebrano również luźno, z warstwy. Do analiz makroskopowych szczątków organicznych wybrano profil uzyskany w sondażu II – próby pobrano ze wszystkich ujawnionych warstw naturalnych i kulturowych, miejsce pobrania udokumentowano na rysunku profilu.

Sondaż I

W sondażu odkryto dwa poziomy konstrukcyjne. Poziom 1 tworzyła mierzwa z obrobionymi ciesielsko pojedynczymi fragm. drewna, które mogły być częścią rumowiska budynku oznaczonego jako obiekt 11.

Obiekt 11: stanowił pierwszy poziom konstrukcji w sondażu I. Ujawniono trzy poziomy dranic podłogi, spoczywające na konstrukcji rusztowej zorientowanej zgodnie z osiami N-S i E-W. Wszystkie elementy, dla których otrzymano oznaczenia dendrologiczne, pochodziły z drewna sosnowego. Poniżej zarejestrowano elementy drewniane, które wydawały się być podwaliną budynku. Niemal wszystkie oznaczenia dendrologiczne wskazywały na sosnę (54 próby), ponadto odnotowano po jednym fragmencie dębu, brzozy oraz drewna określonego jako rozpierzchnonaczyniowe. Układ trzech poziomów podłóg jednoznacznie wyznacza tyle samo faz budowlanych – najstarszej związanej z budową obiektu oraz dwoma późniejszymi remontami. Analizy dendrochronologiczne wskazują, że omawiany budynek powstał w 1025 (lub wkrótce później – trzy takie oznaczenia dla desek podłogi oraz dwie dla kłód, na których ona spoczywała), przy czym wykorzystano wówczas także elementy starszej (starszych?) konstrukcji (oznaczenia: 1004, 1006 oraz 1017). Dwa młodsze poziomy konstrukcyjne nie zostały precyzyjnie wydатовane – uzyskane dla nich oznaczenia są kolejnym dowodem wtórnego wykorzystania drewna pochodzącego ze starszych konstrukcji: dla środkowego poziomu podłogi uzyskano 1021, natomiast najmłodszy poziom ułożono na elementach drewnianych, których wiek określono na: po 1018 oraz po 1019. Można stwierdzić, że obiekt 11 powstał ok. 1025. **Źródła ruchome:** 620 fragm. ceramiki, 793 kości ssaków, 10 kości ryb, 2 fragm. drewna po obróbce ciesielskiej (33–35, 40, 43, 45, 69, 70 i 73 /08/M), łuski rybie (445–459/08/P), dwa fragm. tkanin (?) (155 i 169 /08), igła/szydło kościane (159/08), ośelka kamienna (156/08), pływak do sieci z drewna dębowego i fragm. drugiego (221 i 222/08), uszkodzony pławik z kory brzozowej (166/08), fragm. drzewca strzały (?) (158/08), fragm. skór (160, 163, 168, 182, 211 i 223 /08), skupisko ceramiki (14 fragm. 161/08).

Poziom 2. Warstwa mierzwy z rozlasowanymi kamieniami i piaskiem, zaś w spągu ciemnoszarobrunatnej mierzwy z dużą ilością drewnianych wiórów. W obrębie poziomu zarejestrowano fragm. rumowiska drewnianego nieokreślonego budynku (obiekt nr 12). Jego chronologię wyznaczają dwie daty dendrochronologiczne: z elementu ściany lub podwaliny budynku – po 972 – oraz krótkiego fragm. obrobionego ciesielsko drewna – 1007. Fragam. drewna datowany na 873 uznać należy za wtórnie użyty. Eksplorację w obrębie sondażu 1 zakończono poniżej reliktyw konstrukcji wyznaczających poziom 2. Bez wątpienia nie osiągnięto spągu nawarstwień kulturowych. Ich obecność może zapowiadać wspomniany wyżej fragm. drewna oznaczony dendrochronologicznie na 2. połowę IX wieku.

Obiekt 12: relikty fragm. rumowiska bliżej nieokreślonego budynku drewnianego. Składały się na nie obrobione ciesielsko wycinki kłód, dranic oraz kilka nabitych pionowo pali. Analizy dendrologiczne ujawniły duże zróżnicowanie gatunków drzew wykorzystanych do budowy: 9 sosnowych, 5 dębowych, 3 brzozowe, po jednym wierzbowym, olchowym, topolowym i jesionowym. Na chronologię wskazują trzy zaledwie oznaczenia: 873, po 972 oraz 1007 r. W świetle dotychczasowego rozpoznania terenu objętego badaniami w 2008 r. wydaje się, że odsłonięte pozostałości stanowiły fragment budynku pochodzącego z końca X wieku i być może remontowanego w początkach XI wieku, przy czym do jego budowy wykorzystano elementy starszej konstrukcji z IX wieku.

Źródła ruchome: 122 fragm. ceramiki, 208 kości zwierzęcych (w tym 11 ości ryb (?)), skorupki jajka (668/08/P), ośelka kamienna (227/08), fragmenty skór (224–226, 230, 232, 234–244, 249, 251, 252, 254 i 255 /08/M), fragm. sznura dwuzwojowego z łyka (253/08/M).

Sondaż II

Założony w środkowej części stoku rozciętego przez ul. Rybacką. Podobnie jak w sondażu I jego południową granicę wyznaczała krawędź wykopu korytowania. Zawierał się pomiędzy 130. a 134. metrem inwestycji. Z uwagi na przebiegający równolegle wkop kanalizacji deszczowej szerokość sondażu nie mogła przekraczać półtora metra. Eksploracja prowadzona była warstwami mechanicznymi o miąższości 10 cm. Odsłonięto dwa poziomy konstrukcyjne, wyznaczone przez fragm. podłóg drewnianych.

Poziom 1. Przy granicy S wykopu ujawniono pozostałości dwóch drewnianych budynków – obiekty nr 4 i 7. Odsłonięte elementy podłogi i zalegającego wyżej rumowiska ścian oraz być może konstrukcji dachu należały do obiektu nr 4 (ryc. 15). Na podstawie zarejestrowanego układu jego długość szacować można na co najmniej 5 m. W oparciu o datowanie dendrochronologiczne jego budowa miała miejsce między 1022 a 1026 r. Był użytkowany nie krócej niż do 1046 – z tego roku pochodzi jedna z dranic użyta do naprawy podłogi. Kilka oznaczeń wskazujących na lata po 1031, 1037, 1038, a nawet na 1057 r. zdają się wskazywać kolejne, doraźne zapewne naprawy tego budynku. Z kolei elementy drewniane o wcześniejszej chronologii (1004 i 1012) mogą być efektem wtórnego wykorzystania pozostałości starszych budynków. Ponadto z omawianym obiektem wiązać należy fragm. konstrukcji złożonej z pionowo osadzonych (jedna nad drugą) dranic, stabilizowanych z obu stron palami. Fragmentaryczność odkrycia utrudnia interpretację, niemniej jednak wydaje się, że mogły to być swego rodzaju ekrany osłaniające przed wodą opadową, spływającą od wyżej położonej, zachodniej strony. Konstrukcja sprawiała wrażenie zbudowanej jednorazowo, natomiast datowanie poszczególnych jej elementów – 1009, 1018, 1019 i 1035 – jest kolejnym świadectwem wtórnego wykorzystywania drewna ze starszych budowli.

Z poziomem 1 w sondażu II wiązać należy jeszcze jedno odkrycie – pochówek dziecka w wieku infans I, który nie został dostrzeżony podczas prac terenowych, nie uwidocznił się zarys jamy grobowej. Wykryto go podczas analiz kości (wstępną analizę wykonał prof. Daniel Makowiecki z IA UMK w Toruniu, a analizę antropologiczną – mgr Anna Wrzesińska z MPP na Lednicy).

Źródła ruchome: 251 fragm. ceramiki, 439 kości (w tym 32 ości), drewniana łopatką (162/08), fujarka z łądygi bzu czarnego (172/08), fragm. skór (164, 170, 173, 175–177, 180 i 183–185/08), drewniany motek (178/08), fragm. wrzeciona (187/08), płoza/łyżwa kościana (188/08).

Poziom 2 wiąże się z fragm. konstrukcji drewnianej (obiekt 13). Z uwagi na niewielkie rozmiary sondażu nie ma możliwości określenia wielkości, podobnie jak wyżej zalegający budynek był zorientowany zgodnie z osiami N-S i E-W. Odsłonięto fragm. rozwaliska ściany W oraz podłogi wyłożonej z przylegających do siebie kłód. Wykonano dla nich 7 oznaczeń dendrochronologicznych, które zasadniczo zawierają się między 969 a 971 r. Eksplorację prowadzono w obrębie warstwy ciemnobrunatnej – brunatnej mierzwy z licznymi drobnymi odpadami drewnianymi.

Obiekt 13: fragm. ściany W oraz przylegającej do niego podłogi budynku drewnianego z kłód ułożonych równolegle do przebiegu ściany W, a więc zgodnie z osią N-S (ryc. 16). Podstawowym budulcem było drewno sosnowe, odnotowano również po jednym elemencie wykonanym z dębu, wierzby, brzozy, olszy i grabu. Chronologię obiektu dość pewnie wyznacza 6 oznaczeń dendrochronologicznych – po 941, dwie 969, 970, po 970 oraz 971 r. W jednym przypadku uzyskano wynik po 1030. Omawiany budynek powstał w lub wkrótce po 971.

Źródła ruchome: 187 fragm. ceramiki, 295 kości zwierzęcych (w tym 21 ości ryb), fragm. szydła kościanego (209/08), łyżwa kościana (215/08), fragm. okucia żelaznego (204/08), fragm. żelaznego kabłąka (216/08), fragm. skór (189, 200, 202, 205, 207, 208, 212, 218 i 219/08), hetka kościana (203/08), fragm. dębowego stelażu (213/08), dębowa pałka ciesielska (217/08).

Sondaż III

Założony w górnej części stoku rozciętego przez ul. Rybacką. Jego południową granicę wyznaczała krawędź wykopu korytowania. Zawierał się pomiędzy 106. a 109. metrem inwestycji. Z uwagi na przebiegający równolegle wkop kanalizacji deszczowej, szerokość sondażu (podobnie jak sondażu II) nie mogła przekraczać półtora metra. Eksploracja prowadzona była zasadniczo warstwami mechanicznymi o miąższości 20 cm. Odsłonięto dwa poziomy konstrukcyjne. Poziom 1 zarejestrowano w postaci rumowiska elementów drewnianych, wskazujących na budynek zorientowany wzdłuż osi N-E i E-W. Ich strop znajdował się w obrębie ciemnoszarobrunatnej, lekko spiaszczonej mierzwy (obiekt nr 14), spąg tworzył ruszt (legary?) spoczywający na leżących w obrębie poziomu 2 reliktach znajdującego się poniżej starszego budynku (obiekt nr 15), w granicach warstwy ciemnobrunatnej mierzwy z domieszką wiórów i innych odpadów drewnianych.

Obiekt 14: zbudowana z sosnowych (?) desek podłoga, bardzo słabo zachowana. Poniżej zalegał starszy poziom analogicznie zachowanej podłogi, która położona została na swego rodzaju konstrukcji rusztowej wykonanej z sosnowych kłód. Podwaliny obiektu 14 były przemieszane ze stropem starszego obiektu nr 15. Oznaczenia dendrologiczne ujawniły przewagę sosny nad olszą, brzozą, grabem i dębiną. Nie udało się uzyskać datowania dendrochronologicznego dla obu poziomów podłóg, natomiast dla niżej zalegającego drewna uzyskano oznaczenia: po 889, 1019, po 1038 oraz 1040 r. Wydaje się, że dwie młodsze daty wyznaczają okres budowy obiektu 14.

Obiekt 15: wyznaczają go relikty konstrukcji drewnianej, najpewniej budynku. W spągu znajdowały się fragm. fundamentu-rusztu, na którym był posadowiony. Eksplorację prowadzono w obrębie warstwy czarnobrunatnej spiaszczonej mierzwy z licznymi drobnymi odpadami drewnianymi. Spąg rusztu spoczywał na przewarstwieniu czarnej, spiaszczonej mierzwy, w której widoczne były drobne fragmenty rozlasowanych kamieni oraz węgielki drzewne. Wśród wykonanych oznaczeń dendrologicznych dominuje sosna. Liczne są także kłody olchowe, w tym w spągu konstrukcji rusztowej. Ponadto zidentyfikowano drewno dębowe oraz brzozę. Uzyskano cztery oznaczenia dendrochronologiczne: 967, po 970, 980 oraz 989. Ponieważ najmłodsza próba pochodziła z najniższej części rusztu, wskazuje na najbardziej prawdopodobny okres budowy.

Dno wykopu przekopano kontrolnie koparką. Na poziomie ok. 4,6 m od poziomu chodnika (ok. 1,8 m od spągu wykopu) zarysował się poziom drewna dębowego, nie tworzącego wrażenia konkretnych konstrukcji – uzyskano dla niego jedno oznaczenie dendrochronologiczne: po 878 r. Z datą tą dobrze koresponduje wynik analizy próby pobranej ze strefy obiektów nr 14 i 15 – wspomniana wyżej data: po 889 r. Na głębokości ok. 5,3 m od poziomu chodnika (ok. 2,5 m od spągu wykopu) osiągnięto poziom calca. Był to piasek rzeczny, średnioziarnisty, jasnoszary, wymieszany z czarnym torfem.

Źródła ruchome: poziom 1 – 269 fragm. ceramiki, 192 kości, fragm. skór (228, 231 i 233); poziom 2 – 309 fragm. ceramiki, 267 kości (w tym 23 ości), przęślik gliniany (247/08), grzebień z poroża trójwarstwowy (261/08), 2 fragm. nieokreślonego okucia żelaznego (258/08), fragm. skór (246, 248, 256, 263–267 i 269–272/08), fragm. nieokreślonego przedmiotu żelaznego (258/08), drewniana łyżka/czerpak (259/08), drewniana miska (260/08), kulisty drewniany pływak do sieci (262/08).

Sondaż IV

Sondaż o wymiarach 3 × 2 m został wytyczony w obrębie Starego Rynku, a więc w granicach majdanu grodziska, w pobliżu kościoła ewangelickiego. Po usunięciu bruku i podsypki dalszą eksplorację prowadzono warstwami mechanicznymi o miąższości 20 cm do głębokości 7 m. W związku z zawężaniem powierzchni wykopu spąg ostatniego poziomu eksploracji nie przekraczał 1 m² powierzchni. Odkryto 9 poziomów konstrukcji drewnianych.

Poziom 1 tworzył fragm. drewnianego chodnika (obiekt 16) z szerokich dranic po obu stronach obramowanych swego rodzaju krawężnikami z kłód, odsłonięty na odcinku o dł. ok. 2,5 m. Maksymalna szerokość tego założenia sięgała blisko 1,5 m, bez krawężników nieco ponad 1 m. Kościół ewangelicki na Starym Rynku w Ujściu zbudowano w latach 1851–1852, zatem wiodący do niego chodnik powstał zapewne później. Funkcjonował do wybrukowania powierzchni rynku u schyłku XIX wieku. Podczas doczyszczania poziomu tej konstrukcji zarejestrowano materiał ruchomy (434 fragm. ceramiki, 6 fragm. szkła, 213 kości zwierzęcych, w tym 2 ości), który ogólnie datować można na 2. połowę XIX – początek XX wieku.

Poziom 2 tworzy narożnik SE drewnianego budynku zrębowego z okorowanych bali sosnowych. Dolną część wypełniaka budynku stanowiła warstwa jasnoszarej gliny i ciemnoszarego torfu/mierzwy. Chronologia konstrukcji określona została w oparciu o analizę dendrochronologiczną dębowej dranicy – po 1531 r. – oraz korespondujący z nią wynik analizy radiowęglowej próby pobranej z sosnowej kłody ze ściany E – 440+/-30 BP (MKL-379). W trakcie eksploracji zarejestrowano 287 fragm. ceramiki, 266 kości zwierzęcych (w tym 9 ości), nieokreślony przedmiot żelazny (322/08) oraz fragm. przedmiotów skórzanych (276–294, 296, 297, 299, 300 i 302–312/08).

Poziom 3 – rumowisko drugiego poziomu konstrukcyjnego budynku zrębowego. Częścią tego rumowiska był ul kładowy – pień stojak, wykonany z fragmentu pnia sosny o bardzo mocnym skręcie włókien (547/08). Zarejestrowano również materiał ceramiczny (153 fragm. ceramiki), kości zwierzęce (239, w tym 2 ości), nieokreślone przedmioty żelazne (323 i 763/08), fragmenty skór (313, 314, 318–321, 324–342, 754–759, 761, 762, 764, 767–785 i 345–352/08) oraz przedmioty drewniane (315, 353, 760, 765, 766/08). Chronologię tego poziomu zarówno na podstawie analizy stratygraficznej, jak i materiału ceramicznego ocenić można na XV wiek.

Poziom 4 – relikty budynku z okorowanych sosnowych bali ułożonych najpewniej w technice zrębowej, w warstwie brunatnej mierzwy z licznymi drobnymi odpadami drewnianymi. Chronologię konstrukcji wyznaczają wyniki czterech analiz dendrochronologicznych: 1345, 1351, 1351 i 1357. Zarejestrowano 359 fragm. ceramiki, 345 kości zwierzęcych, fragm. skór (354–358, 359b, 360, 361, 363, 365, 367–377, 378b, 379–381, 385, 386, 388, 389, 392, 393, 395–399, 402–426 i 428/08) oraz gliniany przęslik (364/08), kłódkę bimetaliczną (382/08), fragm. ozdoby metalowej (378a/08), 2 fragm. nieokreślonej monety (383/08), 2 nabijki z jasnego metalu (384 i 387/08), półkosek żelazny (391/08), fragm. nieokreślonych przedmiotów żelaznych (390 i 401/08), nożyk żelazny (400/08) oraz zabytki drewniane (362, 366 i 394/08).

Poziom 5 – relikty budynku zrębowego z okorowanych belek sosnowych. Zarejestrowano narożnik SE w warstwie brunatnego torfu/mierzwy (ryc. 17). Na podstawie wyników analizy dendrochronologicznej wiadomo, że jeden z bali użytych do budowy ściany budynku pochodził z drzewa ściętego w 1254. Wykonano również jedno oznaczenie radiowęglowe – 810 \pm 30 BP (MKL-133). Od strony E, od ściany budynku odchodziło łukowate ogrodzenie – niski płot, którego żerdzie wykonano z rozłupanych fragmentów pnia jednego dębu, ściętego w 1258. Wewnątrz ogrodzonego terenu zarejestrowano zwartą warstwę odpadów wyrobów skórzanych (429–466, 468–474, 476–484, 486–490, 492–515, 517, 518, 520, 522–527 i 532/08) oraz fragm. tkaniny wełnianej, sznurka i włókien (analiza Andrzeja Sikorskiego; 534–536/08). Zebrano również 601 fragm. ceramiki, 462 kości zwierzęce (w tym liczne ości i łuski ryb) oraz zabytki wydzielone: fragment okucia (467/08), kółko żelazne (485/08), 2 sprzączki żelazne (491, 519/08), fragm. ostrza nieokreślonego lekko łukowato wygiętego narzędzia tnącego (516/08), 3 fragm. pręcików żelaznych (519/08, 519/11/08 i 519/17/08), szydło żelazne (519/3/08), 3 fragm. okuć żelaznych (519/7/08 i 519/4/08), przekłuwacz żelazny (519/5/08), fragm. pręta żelaznego wygiętego w hak (519/6/08), 4 fragm. sztabek żelaznych (519/8–10/08 i 519/12/08), główńia noża żelaznego (519/13/08), owalne okucie żelazne (519/15/08), fragm. gwoźdźcia ciesielskiego (519/16/08), okucie żelazne (519/18/08), fragm. oselki kamiennej (521/08), 2 fragm. nieokreślonego przedmiotu żelaznego (528/08), nóż żelazny z trzpieniem do rękojeści (529/08), fragm. klucza (?) (530/08), grupa nieokreślonych przedmiotów metalowych (531/08), aplikacja orzełek piastowski (531/1/08), fragm. ostrogi (?) (533/08), ołowiana plakietka pielgrzymia (537/080), fragm. noża żelaznego (538/08), przedmiot ołowiany (541/08), ramię wagi składanej (545/08), nabijka (546/08).

Poziom 6 – relikty budynku zrębowego z okorowanych belek sosnowych, narożnik SE w warstwie ciemnobrunatnej mierzwy z drobnymi odpadami drewnianymi (ryc. 18). Konstrukcji nie udało się wydatować dendrochronologicznie, wykonano natomiast oznaczenie radiowęglowe próby pobranej z kłody ściany – 920 \pm 30 BP (MKL-380). Na podstawie tych danych oraz relacji stratygraficznych chronologię budynku określić można na przedział XII/XIII – 1. poł. XIII wieku. W trakcie eksploracji zarejestrowano znaczną ilość odpadów wyrobów skórzanych (539 i 551/08). Zebrano również 229 fragm. ceramiki, 253 kości zwierzęce (w tym 82 ości oraz łuski ryb) oraz zabytki wydzielone: szydło żelazne (540/08), odważnik ołowiany (542/08), zespół przedmiotów metalowych (543/08), 2 haczyki do wędki (543/1/08 i 543/2/08), fragm. podkowy (543/3/08), 4 fragm. blaszek żelaznych (543/4/08, 543/5/08, 543/8/08 i 543/10/08),

fragm. głowni noża (?) (543/5/08), fragm. blaszki miedzianej (543/7/08), fragm. cienkiego drutu żelaznego (543/9/08), fragm. nieokreślonych przedmiotów żelaznych (543/11/08 i 564/08), sprzączka brązowa (544/08), 8 nieokreślonych funkcjonalnie przedmiotów żelaznych (550/08, 564/12/08, 564/13/08, 564/17/08, 564/19/08 i 564/20/08), głownia noża (550/2/08), dłuto żelazne (550/3/08), hak do naciągania kuszy (553/08), niewielki nożyk żelazny (561/08), 7 igieł żelaznych (564/1–7/08), fragm. głowni noża z trzpieniem do rękojeści (564/9/08), 2 fragm. noży (564/10/08 i 564/14/08), dłuto snycerskie (564/11/08), okucie z jasnego metalu (564/15/08), fragm. okucia żelaznego (564/16/08), fragm. gwoźdźcia (564/18/08), przedmiot ołowiany (564/21/08), kółko kolczugi (564/23/08), przęślik gliniany (555/08), drewniany czerpak (548/08), drewnianą toczoną misę (549/08) oraz drewniane kółko (552/08).

Poziom 7 – relikty budynku zrębowego z okorowanych sosnowych bali i podłogą ułożoną z ciasno ze sobą spasowanych sosnowych dranic (ryc. 19). Uzyskano jedno oznaczenie dendrochronologiczne: 1078–1085. Wykonano również jedno oznaczenie radiowęglowe: 980 \pm 30 BP (MKL-381). Chronologię poziomu określić więc można na przedział obejmujący schyłek XI do początków XII wieku. W trakcie eksploracji zarejestrowano odpady wyrobów skórzanых (562, 563 i 565/08) oraz 43 fragm. ceramiki, 77 kości zwierzęcych oraz zabytki wydzielone: 2 osetki kamienne (560/08), piszczałkę kościaną (558/08), zaostzony fragm. poroża (559/08),

Poziom 8 – fragm. podłogi z ciasno spasowanych dranic sosnowych (zapewne budynku mieszkalnego). Ich chronologię określa przedział ok. 1040–1070. W trakcie eksploracji warstw identyfikowanych z tym poziomem zarejestrowano 67 fragm. ceramiki, pojedyncze fragm. wyrobów skórzanых (571 i 573/08), 251 kości zwierzęcych oraz zabytki wydzielone: zespół przedmiotów metalowych (569, 570 i 576/08), w tym: nożyk żelazny (569/1/08), ozdobne okucie żelazne (569/3/08), ostrze dłuta (569/4/08), 2 fragm. blaszek brązowych (569/5/08 i 569/6/08), fragm. łukowato wygiętego ostrza żelaznego (569/7/08), okucie mosiężne (570/2/08), wisior dzwoneczkowaty (570/3/08), nieokreślony przedmiot metalowy (570/4/08), blaszka (570/5/08), nieokreślony przedmiot metalowy (570/6/08), blaszka (570/7/08), denar krzyżowy (572/08), przedmiot z jasnego metalu (576/2/08), siekaniec srebrnej monety (?) (576/3/08), blaszka mosiężna (?) (576/4/08), nożyk żelazny (577/08), fragm. kolca sprzączki (?) (577/2/08), fragm. ostrza nieokreślonego przedmiotu żelaznego (577/3/08), fragm. kolca sprzączki (?) (577/4/08), fragm. pojemnika z poroża (568/08), 2 piszczałki kościane (579 i 585/08), przęślik gliniany (566/08), przęślik kamienny (574/08).

Poziom 9 – mierzwa z odpadami drewnianymi i rozłaskowanymi kamieniami. Chronologia zawiera się w przedziale ok. 970–1040. W trakcie eksploracji warstw identyfikowanych z tym poziomem zarejestrowano 18 fragm. ceramiki i kilka fragm. wyrobów skórzanых (580–583/08), 91 kości zwierzęcych oraz zabytki wydzielone: ogniwo metalowe (578/08), zespół przedmiotów metalowych (584/08), w tym: fragm. grubego drutu mosiężnego (miedzianego/brązowego?) (584/1/08), pasek blaszki mosiężnej (584/2/08), siekaniec srebrnej monety (584/3/08), iglica brązowa (584/4/08), pasek blaszki mosiężnej (584/5/08) oraz szydło żelazne (584/6/08).

Sondaż IV założono w związku z planowaną rewitalizacją Starego Rynku w Ujściu. Ułożenie nowej nawierzchni odcięło na wiele lat możliwość otwierania wykopów i prowadzenia badań wykopaliskowych w tej części stanowiska nr 5

– w obrębie majdanu wczesnośredniowiecznego grodziska. Badania miały na celu rozpoznanie układu i charakteru nawarstwień kulturowych. Bez wątpienia prace eksploracyjne pozwoliły na realizację tych założeń. Równocześnie jednak ich zakres obejmujący powierzchnię od 6 m² w stropie do niespełna 1 m² w spągu mocno ograniczał możliwość interpretacji odsłanianych pozostałości.

Tym niemniej nasuwają się trzy wnioski.

1. Eksploracja ujawniła, że w obrębie majdanu grodziska w Ujściu znajdują się nawarstwienia kulturowe ze świetnie zachowanymi pozostałościami konstrukcji drewnianych oraz towarzyszącymi im wytworami (lub ich fragmentami) z surowców organicznych, o chronologii sięgającej przynajmniej czasów budowy grodu za Mieszka I aż do XIX wieku. Jest to jeden z najcenniejszych obiektów dziedzictwa archeologicznego w Polsce.
2. Zarejestrowany podczas badań przebieg ścian odkrytych budynków wskazuje, że prawdopodobnie w obrębie majdanu grodziska istniały co najmniej dwie fazy organizacji (podziału/ przydziału?) przestrzeni do celów budowlanych. W rezultacie kolejne budynki powstawały niemal bezpośrednio nad relikdami wcześniejszych – z niewielkimi tylko przesunięciami przebiegu ścian czy lokalizacji narożnika. Pierwsza z tych faz jest bardziej hipotetyczna z uwagi na bardzo ograniczoną wielkość wykopu w dolnej strefie sondażu – dotyczy 9. i 7. poziomu konstrukcyjnego (dla 8. brakuje danych pozwalających na taką interpretację), a więc obejmuje nieco ponad 100 lat początkowego okresu istnienia grodu. Druga faza jest bardziej czytelna – trwała od przełomu XII/XIII do połowy XVI wieku i wyznaczają ją poziomy od 6 do 2 (przy czym poziom 3 jest mało wyrazisty).
3. Wyróżnione i opisane wyżej dwie fazy powiązać można z różną intensywnością przyrastania kolejnych warstw kulturowych. Starsza z nich obejmowała zapewne nieco ponad 100 lat: od budowy grodu w czasach Mieszka I przez poziom konstrukcyjny ok. 1040 roku (z okresu panowania Kazimierza Odnowiciela) po relikty budynku zbudowanego na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XI wieku (za czasów Bolesława II Śmiałego) oraz zapewne kilkadziesiąt dalszych lat jego funkcjonowania. W tym okresie odłożyło się ponad cztery metry nawarstwień, co świadczy o bardzo intensywnym osadnictwie. Młodsza faza obejmuje ok. 750 lat dziejów – od budynku z przełomu XII/XIII wieku (poziom 6) do chodnika z połowy XIX wieku. Z tym przedziałem czasowym wiąże się nieco mniej niż trzy metry nawarstwień. Porównanie to pozwala bez wątpliwości wskazać złoty okres w rozwoju grodu w Ujściu i podkreślić jego znaczenie dla państwa piastowskiego.

Ryc. 1. Lokalizacja wykopów archeologicznych w obrębie Starego Miasta w Ujściu. Oprac. J. Rola
Fig. 1. Location of archaeological trenches within the Old Town in Ujście. Prepared by J. Rola

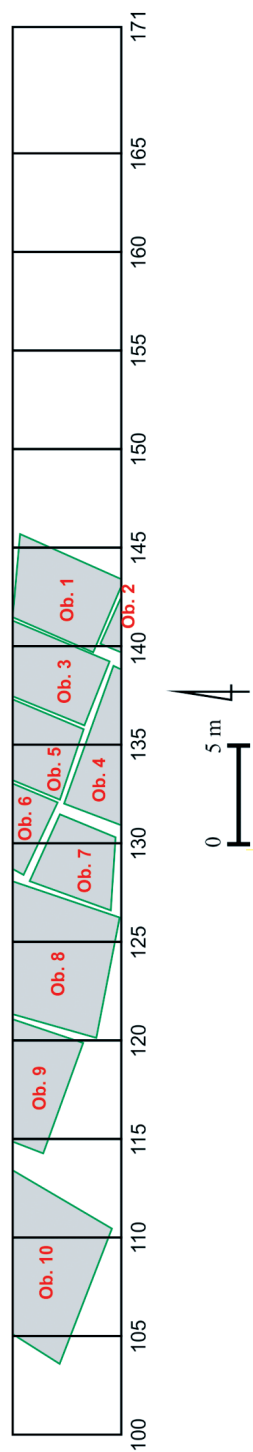
Ryc. 2. Ujście, ul. Rybacka. Początkowy etap badań archeologicznych. Fot. J. Rola

Fig. 2. Ujście, Rybacka Street. The initial stage of archaeological research. Photograph by J. Rola

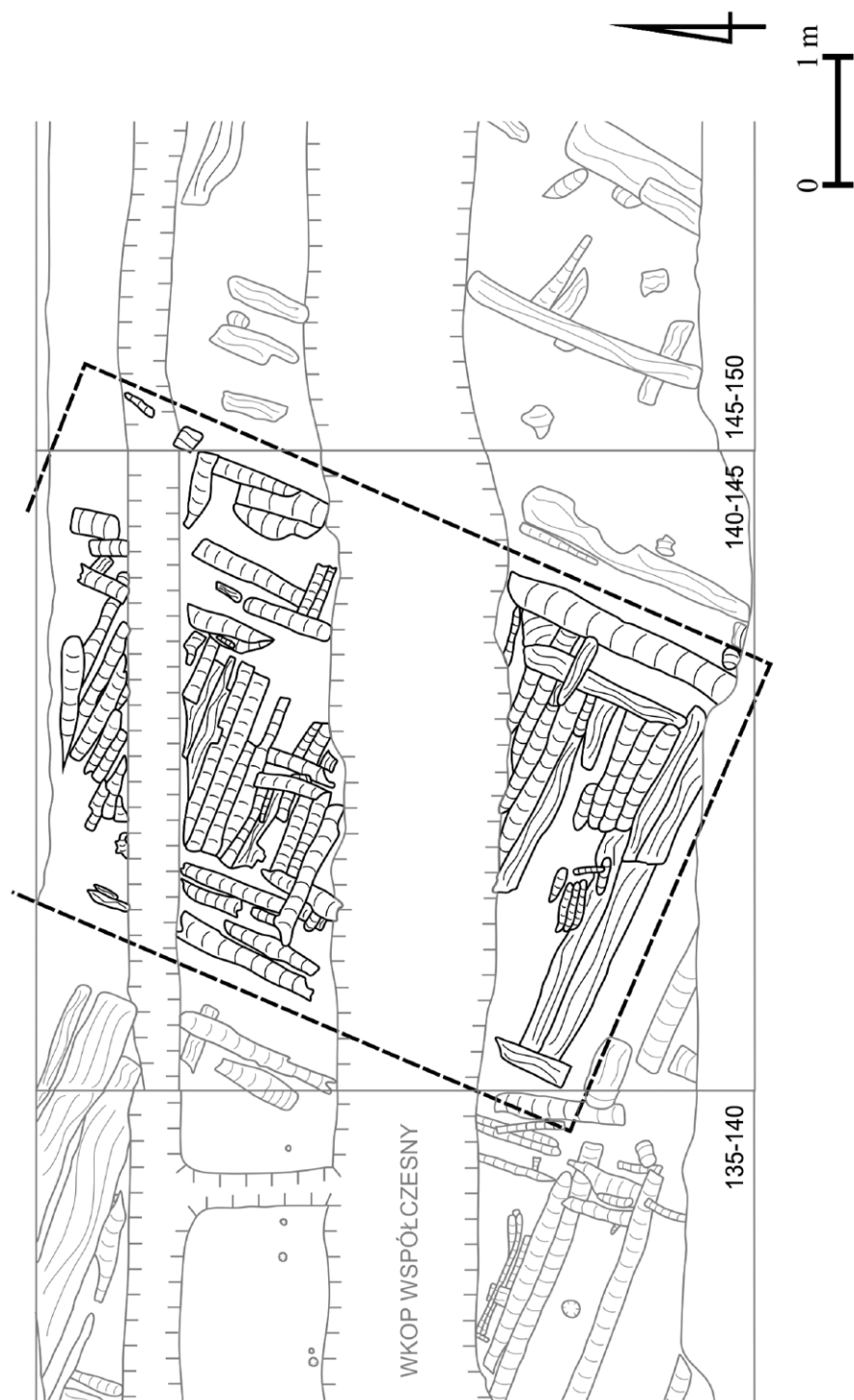

Ryc. 3. Ujście, ul. Rybacka. Początkowy etap badań archeologicznych. Fot. J. Rola

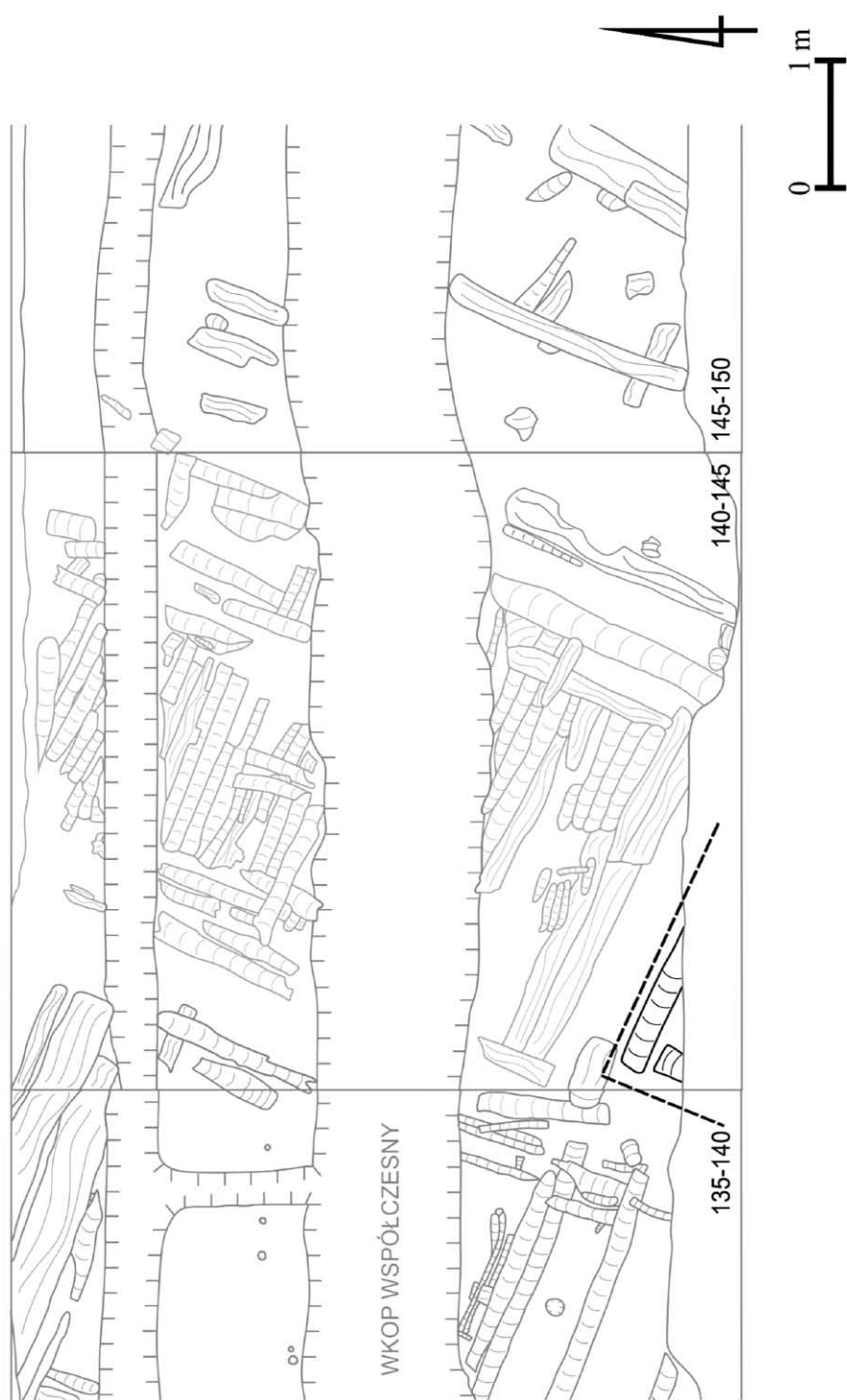
Fig. 3. Ujście, Rybacka Street. The initial stage of archaeological research. Photograph by J. Rola

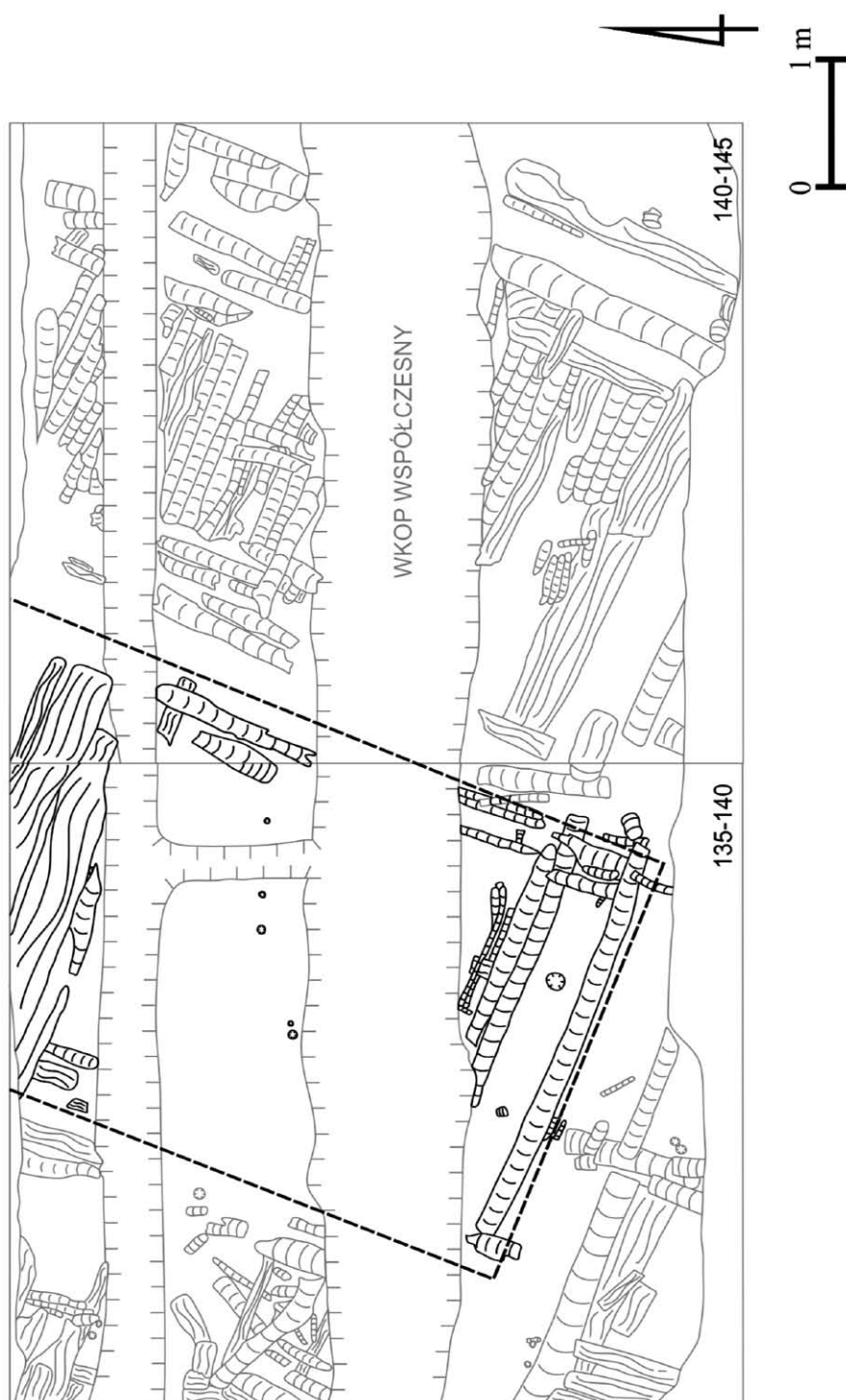
Ryc. 4. Zbioreczy plan obiektów archeologicznych odkrytych w ul. Rybackiej w Ujściu. Rys. J. Rola
 Fig. 4. Plan of features discovered at Rybacka Street in Ujście. Drawing by J. Rola

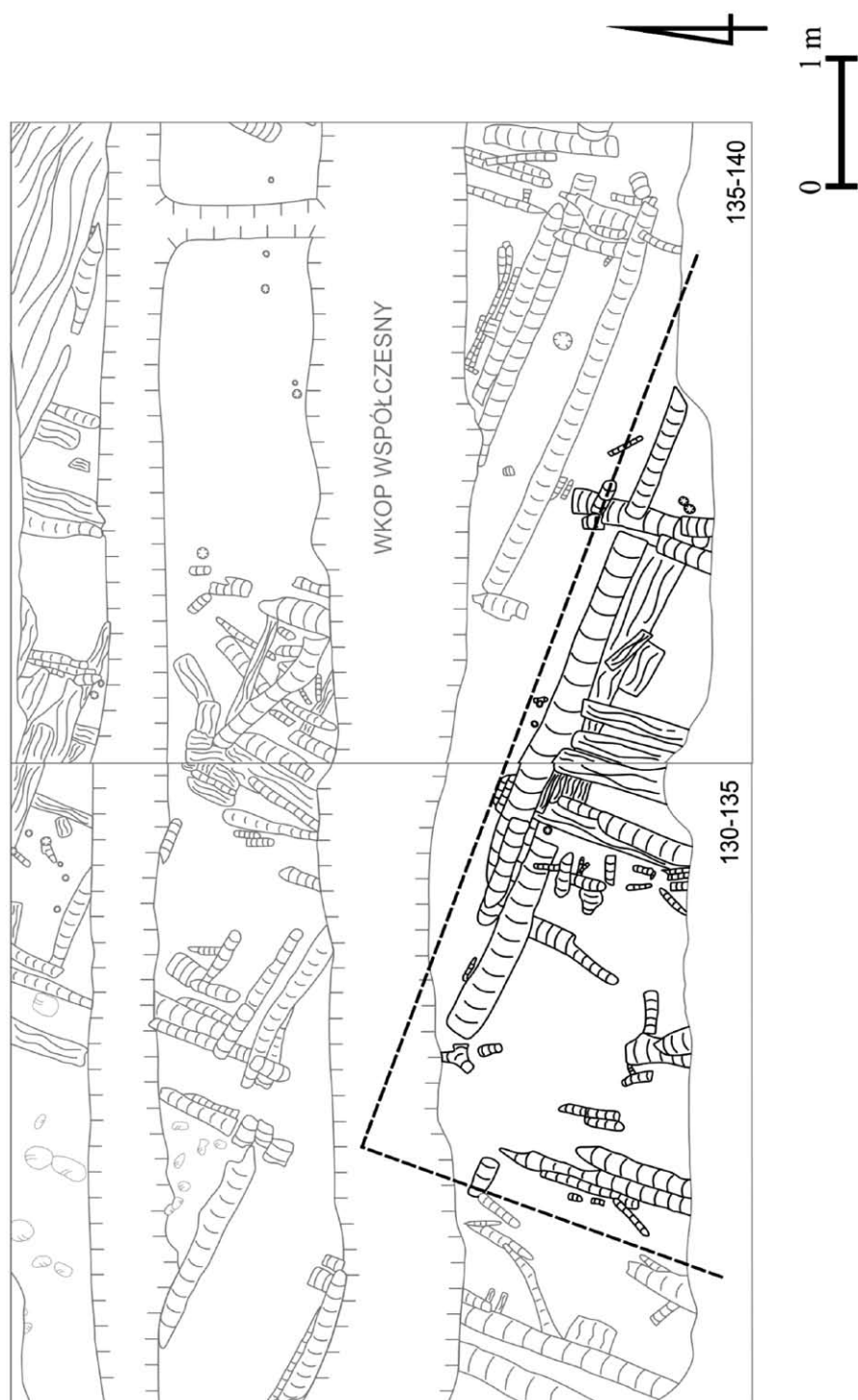
Ryc. 5. Ujście, ul. Rybacka. Rzut poziomy obiektu nr 1. Rys. J. Rola
 Fig. 5. Ujście, Rybacka Street. Plan of feature 1. Drawing by J. Rola

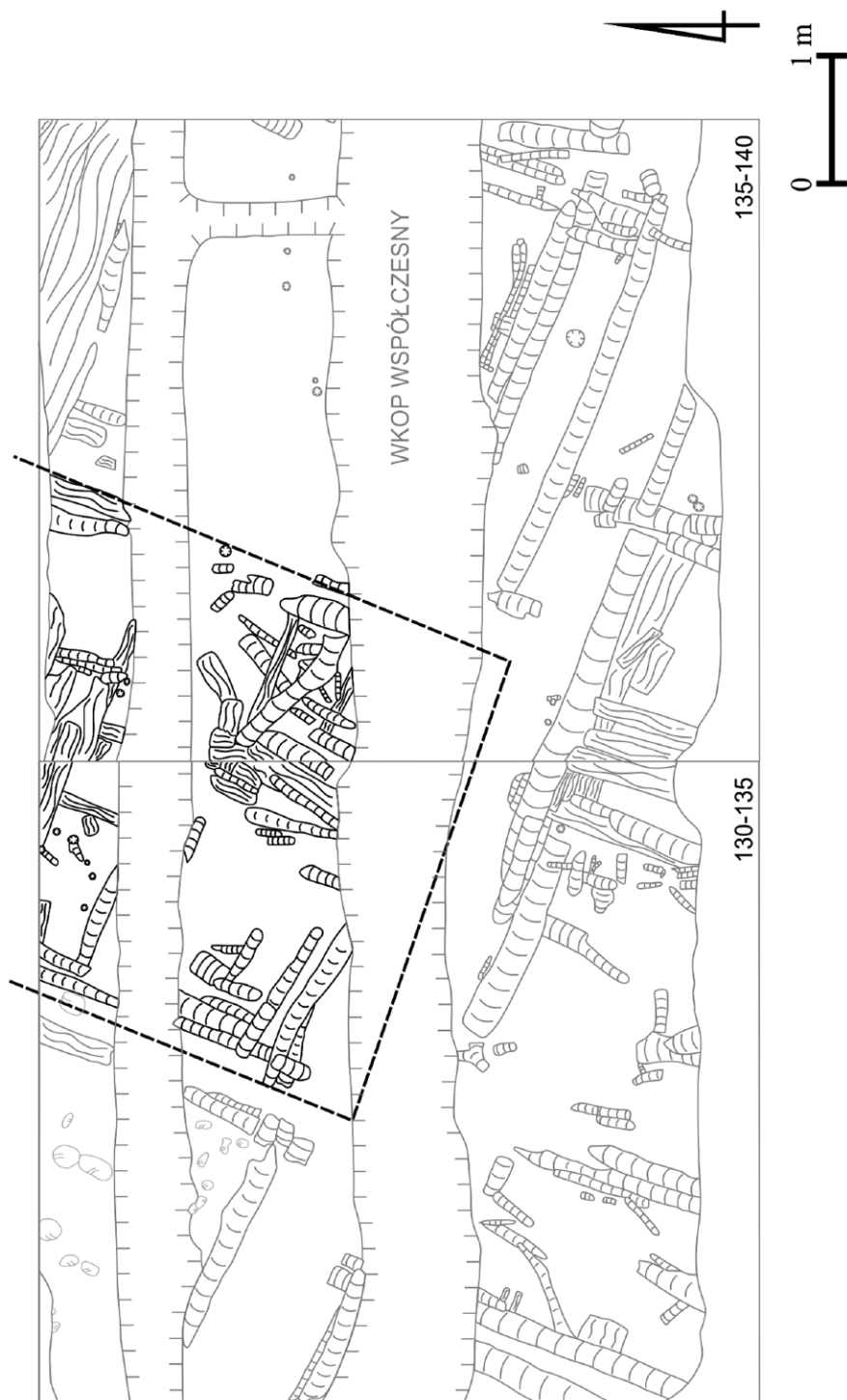
Ryc. 6. Ujście, ul. Rybacka. Rzut poziomy obiektu nr 2. Rys. J. Rola
 Fig. 6. Ujście, Rybacka Street. Plan of feature 2. Drawing by J. Rola

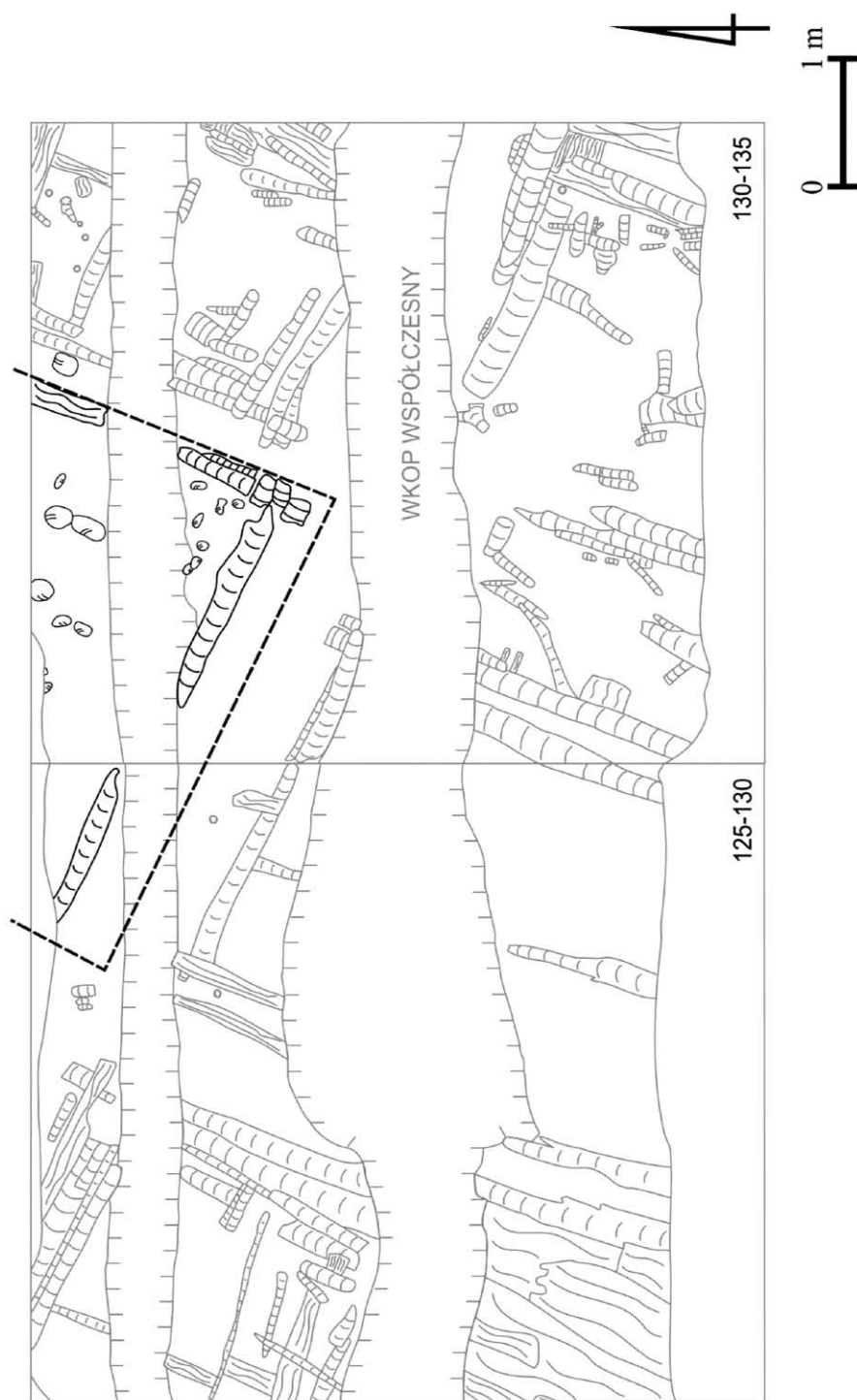
Ryc. 7. Ujście, ul. Rybacka. Rzut poziomy obiektu nr 3. Rys. J. Rola
 Fig. 7. Ujście, Rybacka Street. Plan of feature 3. Drawing by J. Rola

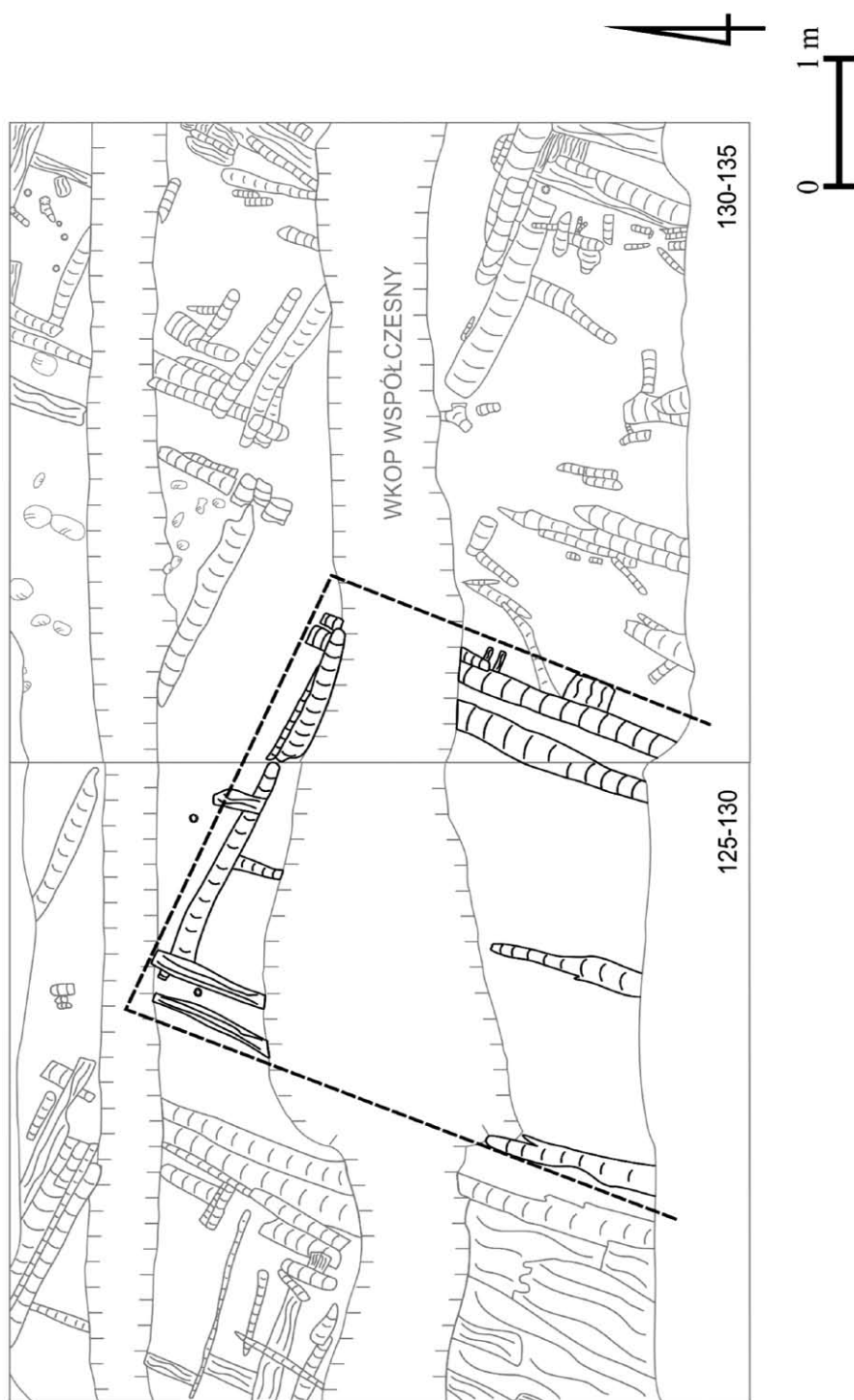
Ryc. 8. Ujście, ul. Rybacka. Rzut poziomy obiektu nr 4. Rys. J. Rola
 Fig. 8. Ujście, Rybacka Street. Plan of feature 4. Drawing by J. Rola

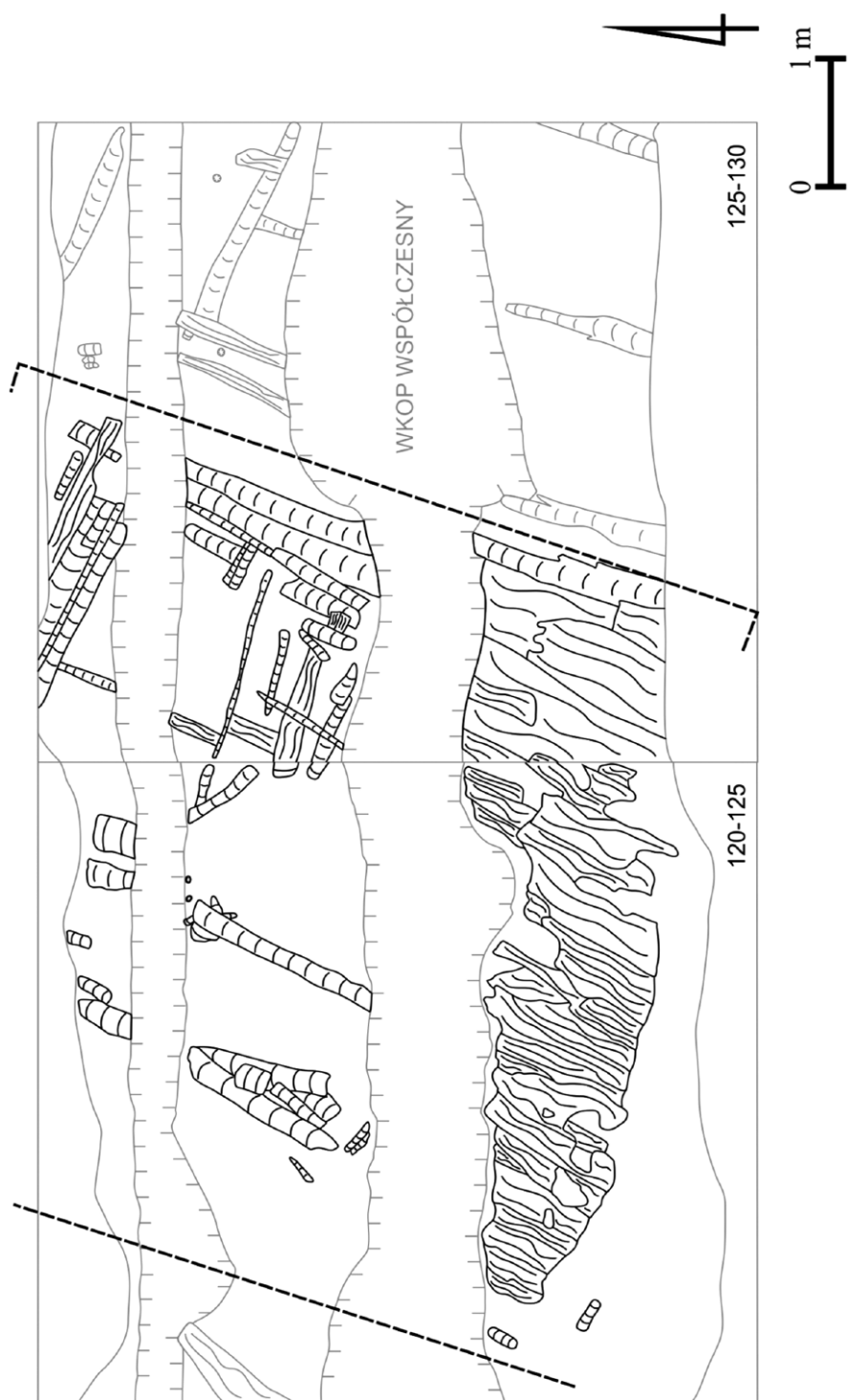
Ryc. 9. Ujście, ul. Rybacka. Rzut poziomy obiektu nr 5. Rys. J. Rola
 Fig. 9. Ujście, Rybacka Street. Plan of feature 5. Drawing by J. Rola

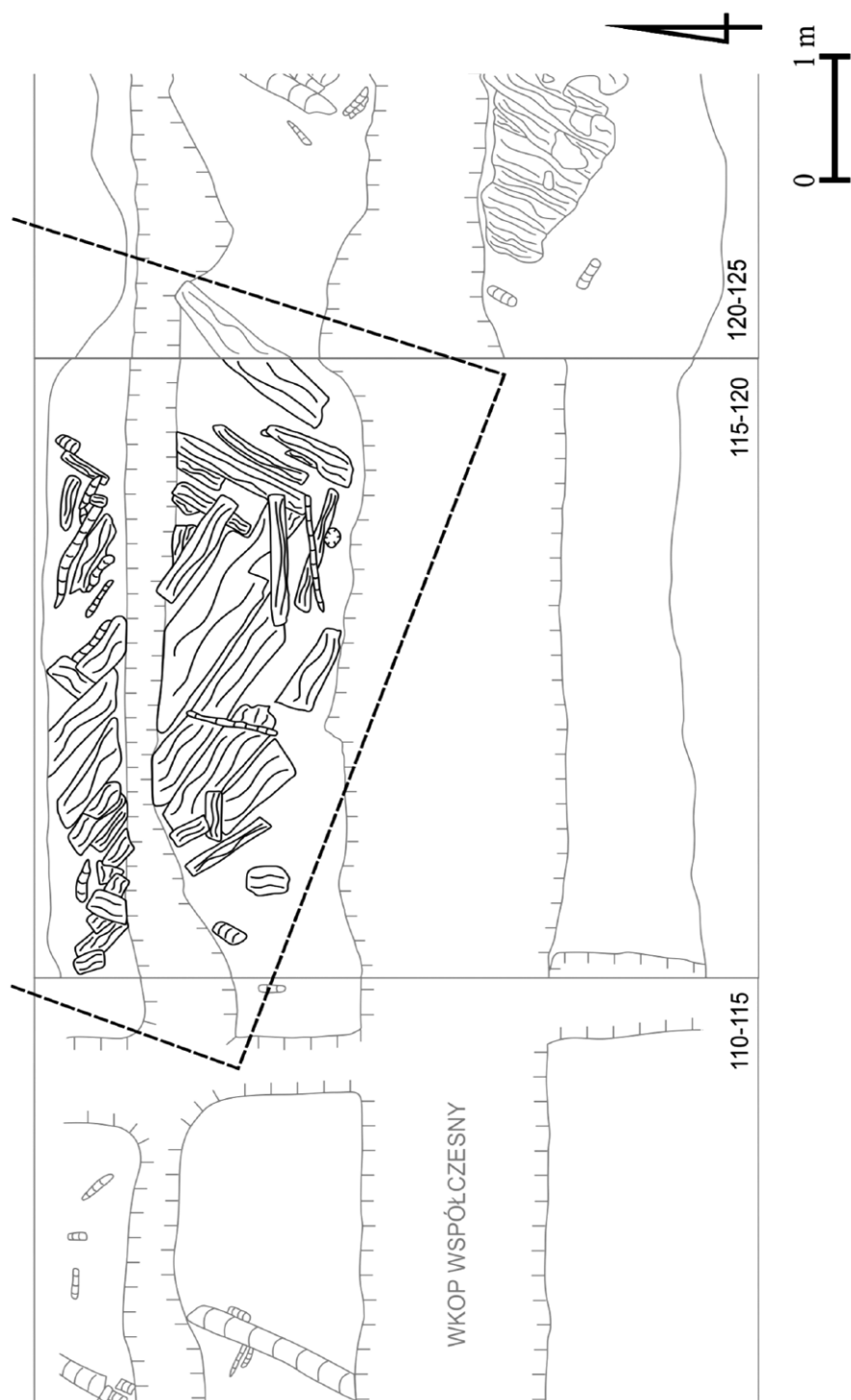
Ryc. 10. Ujście, ul. Rybacka. Rzut poziomy obiektu nr 6. Rys. J. Rola
 Fig. 10. Ujście, Rybacka Street. Plan of feature 6. Drawing by J. Rola

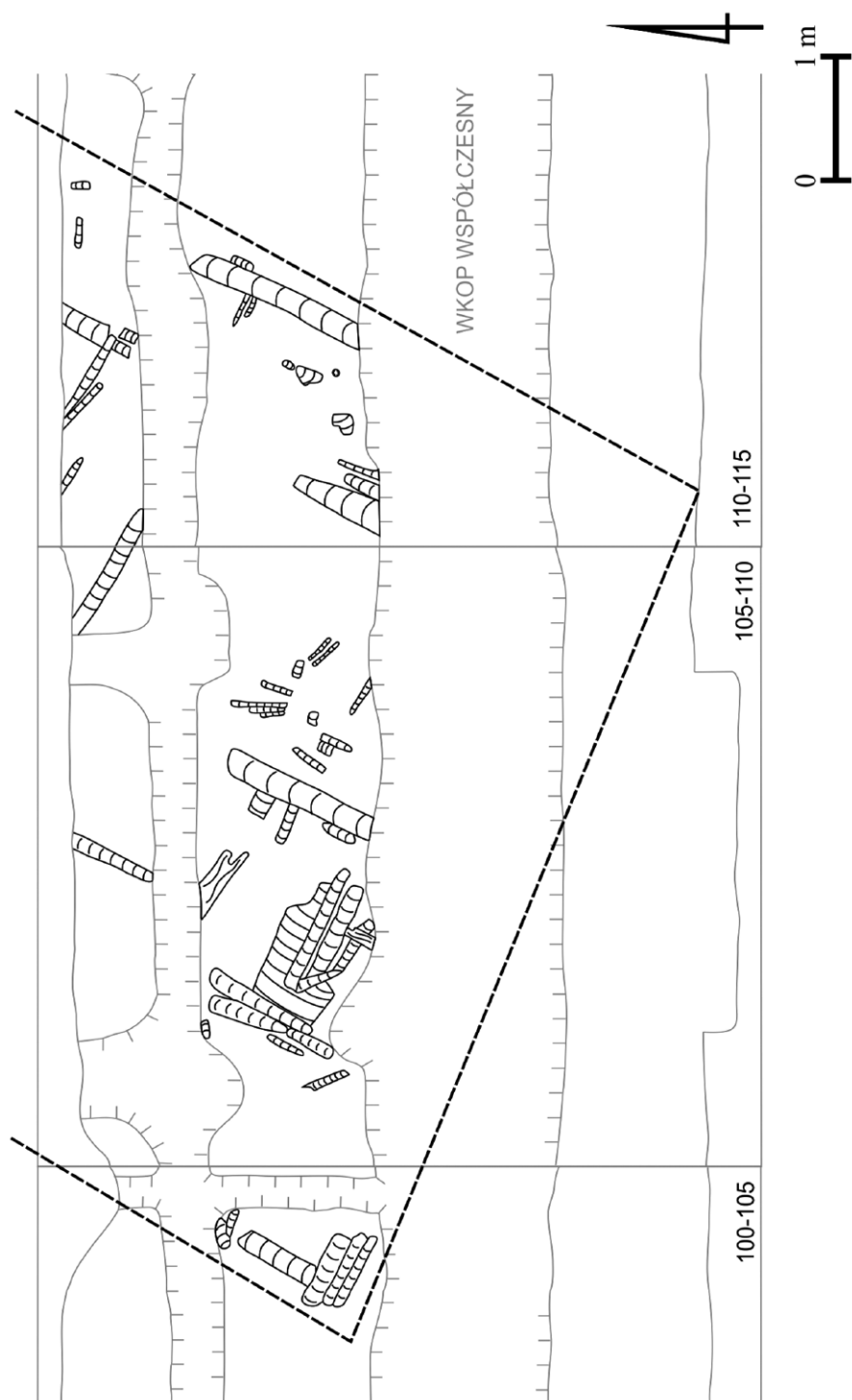
Ryc. 11. Ujście, ul. Rybacka. Rzut poziomy obiektu nr 7. Rys. J. Rola
 Fig. 11. Ujście, Rybacka Street. Plan of feature 7. Drawing by J. Rola

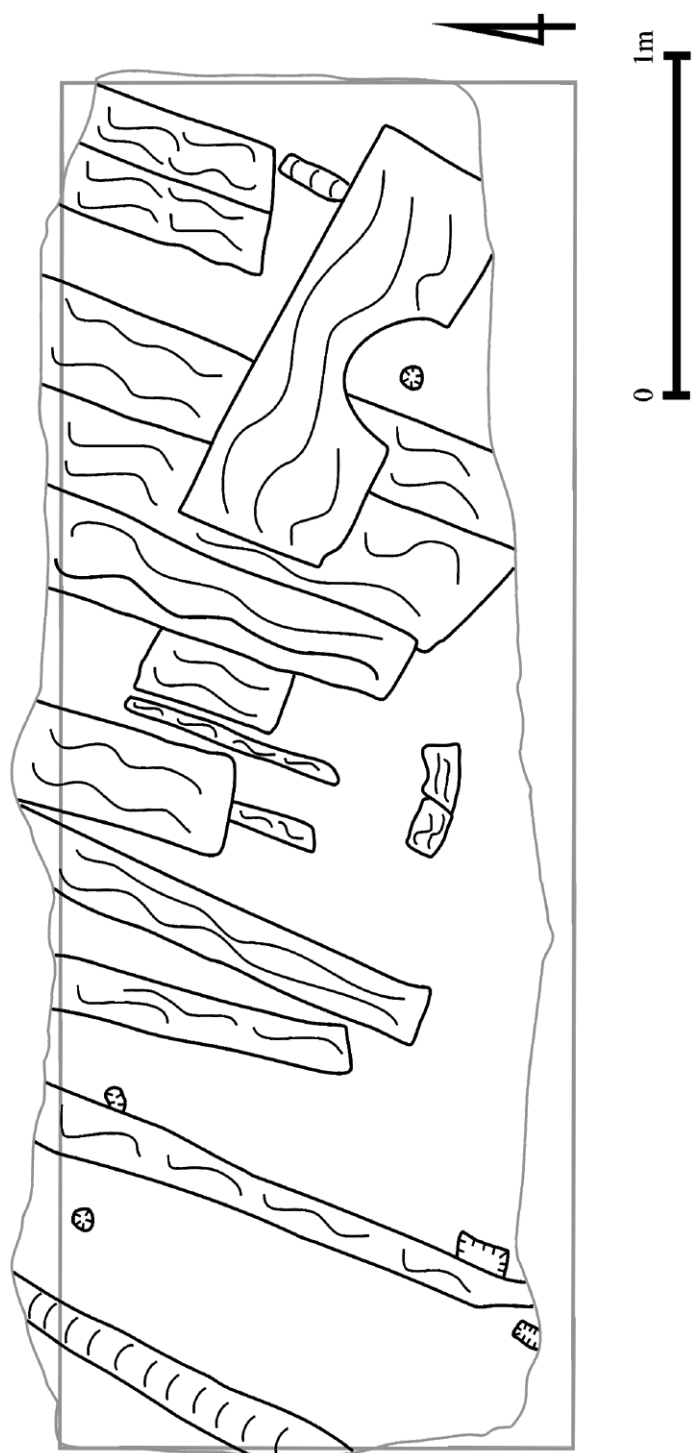
Ryc. 12. Ujście, ul. Rybacka. Rzut poziomy obiektu nr 8. Rys. J. Rola
 Fig. 12. Ujście, Rybacka Street. Plan of feature 8. Drawing by J. Rola

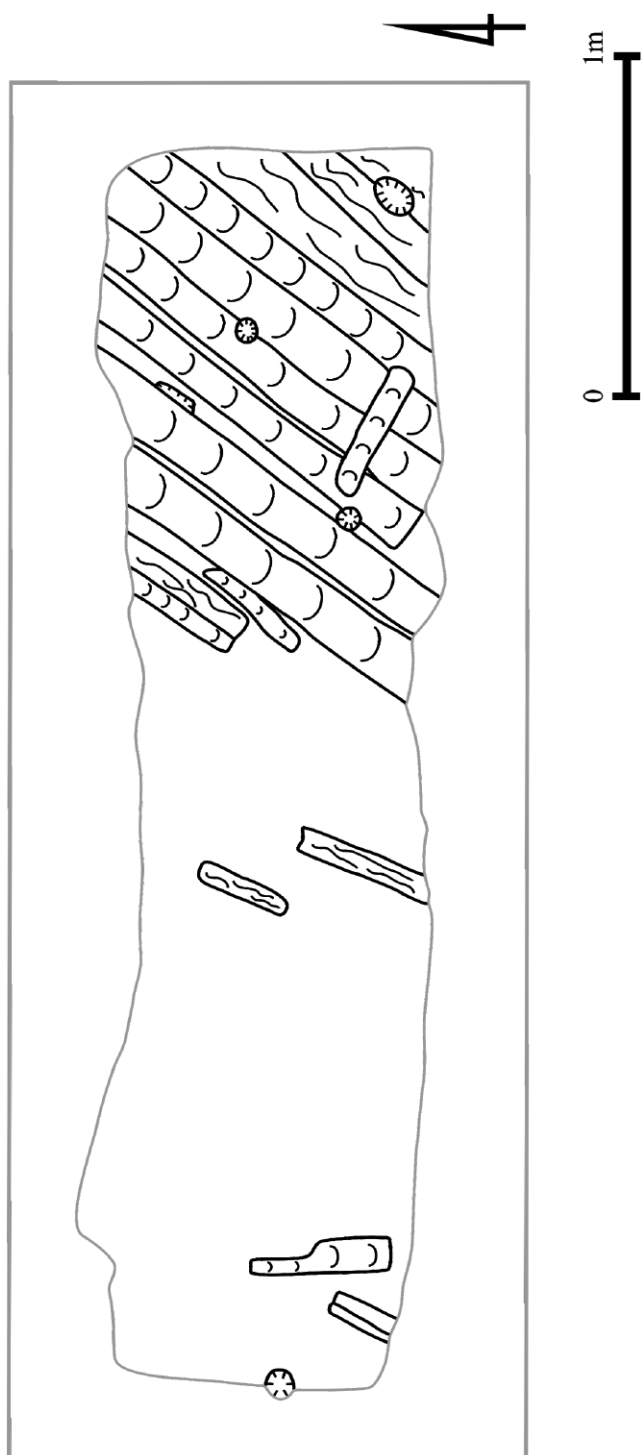
Ryc. 13. Ujście, ul. Rybacka. Rzut poziomy obiektu nr 9. Rys. J. Rola
 Fig. 13. Ujście, Rybacka Street. Plan of feature 9. Drawing by J. Rola

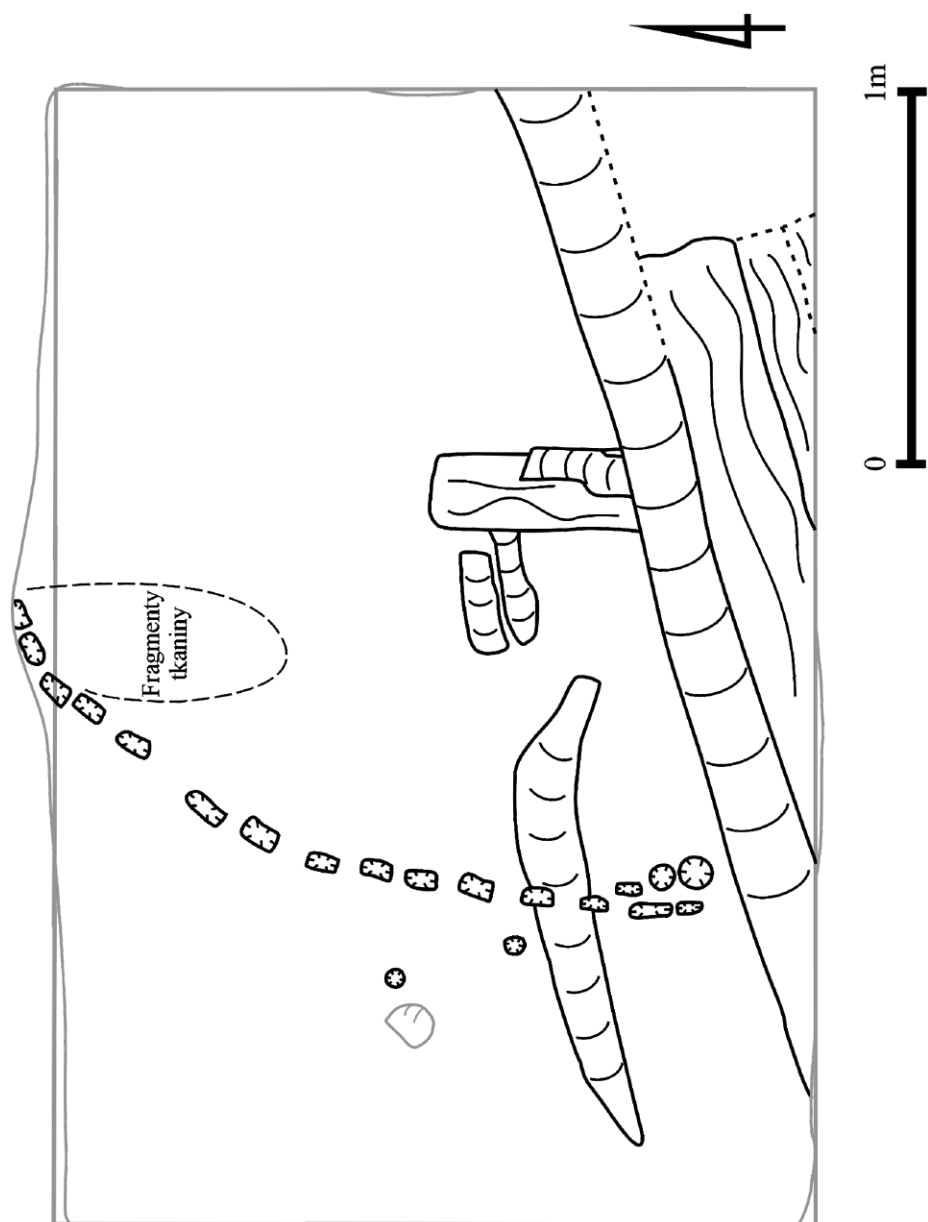
Ryc. 14. Ujście, ul. Rybacka. Rzut poziomy obiektu nr 10. Rys. J. Rola
 Fig. 14. Ujście, Rybacka Street. Plan of feature 10. Drawing by J. Rola

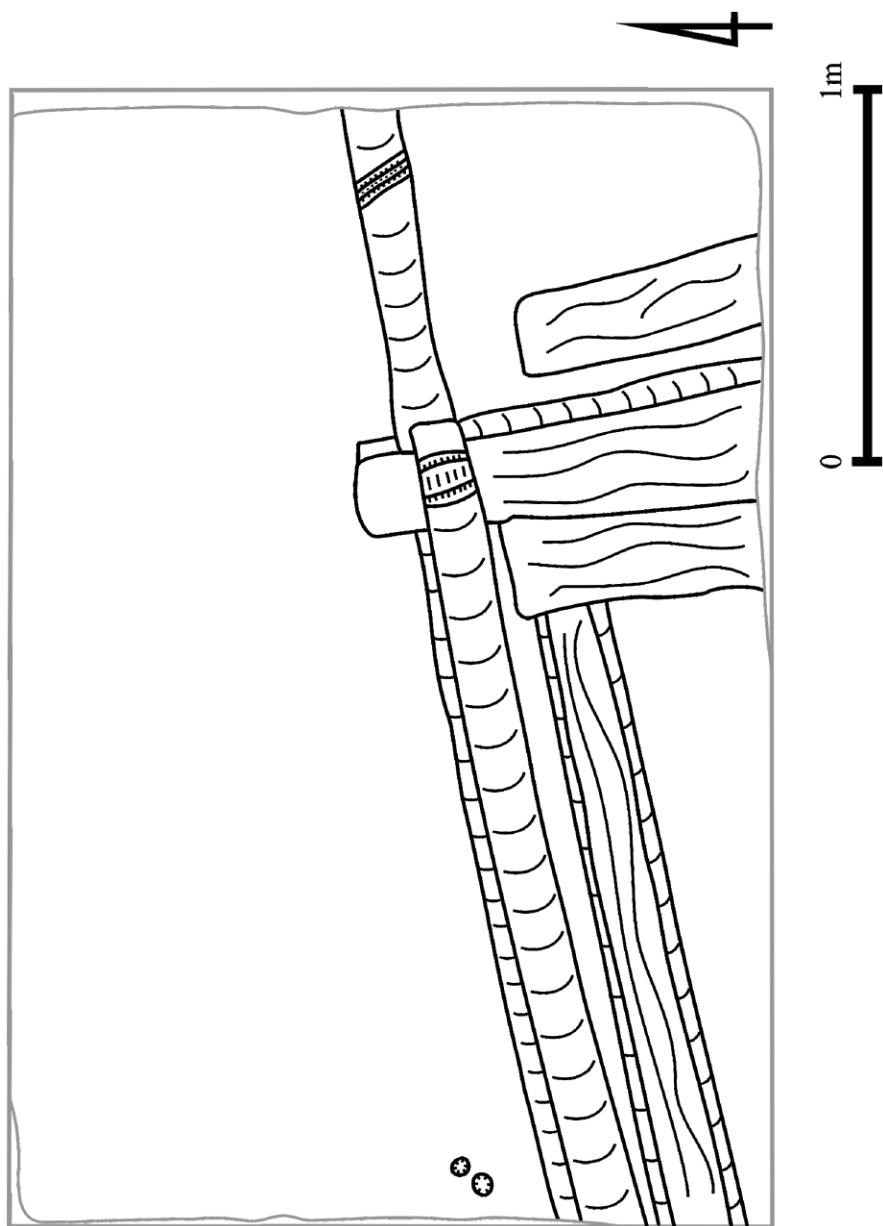
Ryc. 15. Ujście, Sondaż II. Pierwszy poziom konstrukcyjny. Rys. J. Rola
 Fig. 15. Ujście. Test pit II. First level of construction. Drawing by J. Rola

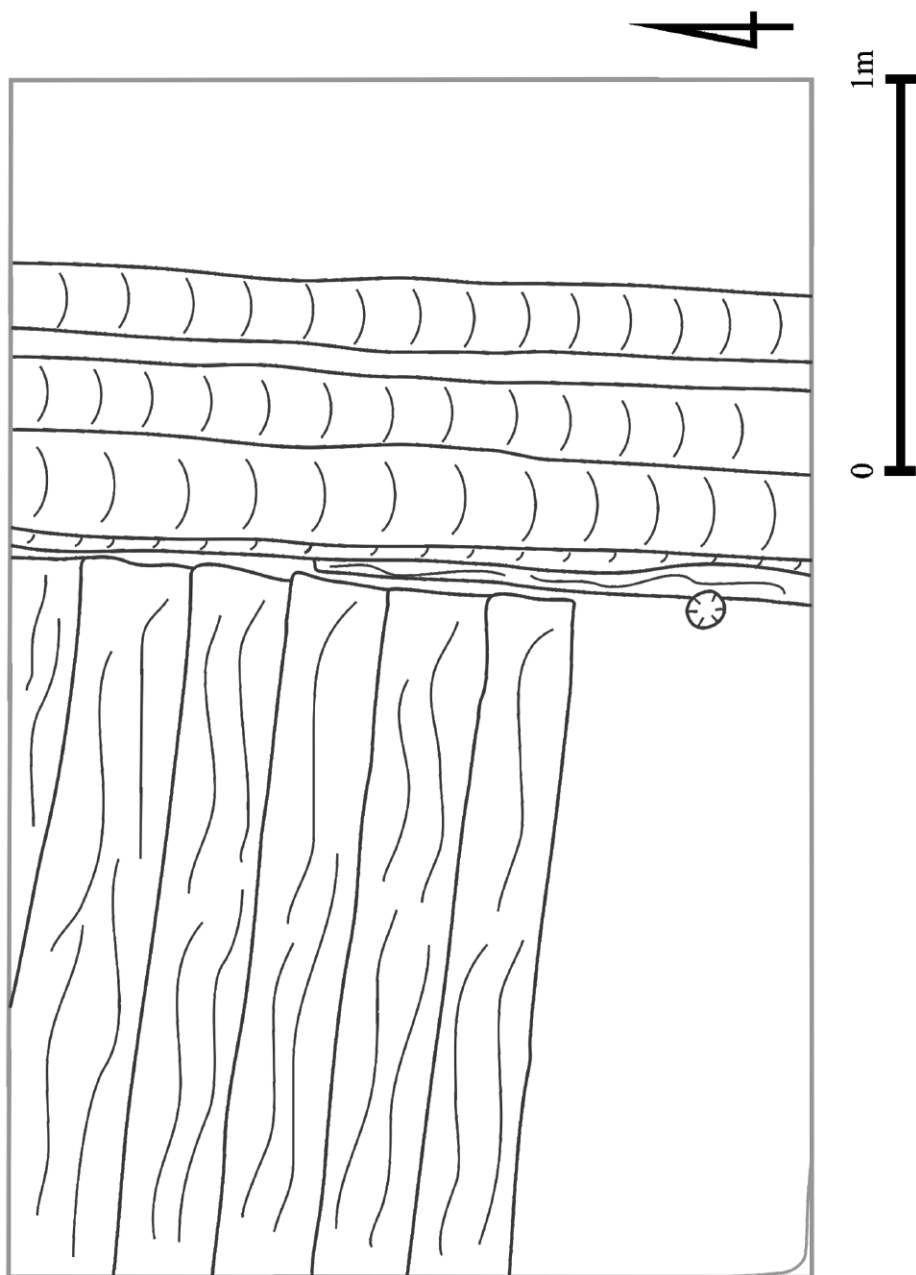
Ryc. 16. Ujście. Sondaż II. Drugi poziom konstrukcyjny. Rys. J. Rola
 Fig. 16. Ujście. Test pit II. Second level of construction. Drawing by J. Rola

Ryc. 17. Ujście. Sondaż IV. Piąty poziom konstrukcyjny. Rys. J. Rola
 Fig. 17. Ujście. Test pit IV. Fifth level of construction. Drawing by J. Rola

Ryc. 18. Ujście. Sondaż IV. Szósty poziom konstrukcyjny. Rys. J. Rola
 Fig. 18. Ujście. Test pit IV. Sixth level of construction. Drawing by J. Rola

Ryc. 19. Ujście. Sondaż IV. Siódmy poziom konstrukcyjny. Rys. J. Rola
 Fig. 19. Ujście. Test pit IV. Seventh level of construction. Drawing by J. Rola

Literatura

- Jasnosz S. 1964. Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w 1963 r. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 15, 230–236.
- Kowalska A.B. 2017. Średniowieczne skórnictwo z pogranicza Wielkopolski i Pomorza w świetle znalezisk z Ujścia. *Materiały Zachodniopomorskie* 13, 145–174.
- Leciejewicz L. 1961. *Ujście we wczesnym średniowieczu*. Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Naumowiczówna E. 1963. Ujście nad Notecią – gród na pograniczu wielkopolsko-pomorskim. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 14, 212–217.
- Rola J. 2009. *Późnoneolityczny węzeł komunikacyjny w strefie środkowej Noteci (Żuławka Mała, gm. Wyrzysk)*. Poznań.
- Rola J. 2011. Pradolina Toruńsko-Eberswaldzka drogą przemieszczania się społeczności prahistorycznej. *Landform Analysis* 16, 128–132.
- Rola J. 2017. Archeologiczne badania ratownicze w Ujściu nad Notecią w 2008 roku. Zagadnienia wstępne. *Materiały Zachodniopomorskie* NS 13, 137–143.
- Wyrwa A.M. 2006. Czynniki związane z procesem formowania się grodów limesu nadnoteckiego we wczesnym średniowieczu. Stan i perspektywy badań. W: H. Machajewski, J. Rola (red.), *Pradolina Noteci na tle pradziejowych i wczesnośredniowiecznych szlaków handlowych*. Poznań, 281–305.

**“Northern gate” of Mieszko I’s country.
Results of the rescue excavation conducted in 2008
at Ujście by the River Noteć**

Summary

The early medieval stronghold at Ujście (site 5, AZP 39-26/1) is one of the most well-known sites in the Polish archaeology located by the River Noteć. The cultural layers and wooden objects discovered so far during archaeological excavations of various nature, carried out over half a century ago, are dated to the early stages of the early medieval period. Next research at Ujście was not conducted until 2008, in the form of rescue excavation prompted by extensive earthworks which had been undertaken with neither knowledge nor consent of the Conservator of Historical Monuments in Poznań. The research was carried out in stages, being already implemented during the investment. As a result of the exploration, well-preserved cultural layers were uncovered, including wooden structures from Mieszko I’s times, which are one of the most valuable objects of Polish archaeological heritage.

dr Jarosław Rola
Muzeum Okręgowe w Pile
jrola@muzeum.pila.pl